

A MAGYAR JOBBÁGYOK EREDETE KÉZAI SIMON SZERINT: AZ ÉRTELMEZÉS LEHETŐSÉGEI ÉS ZSÁKUTCÁI I.

„[...] gondom volt rá, hogy e nép történetét, amely Itáliában, Franciaországban, Németországban a különböző iratokban szétszórta és összefüggéstelenül található, egy kötetbe szerkeszsem” – írta forrásairól műve előszavában Kézai Simon mester.¹ E sajátos felsorolás, amely éppen a különböző magyarországi krónikákról és *gestákról*, vagyis a Kézai-féle *Gesta Hungarorum* legfőbb forrásairól hallgat, széleskörű külföldi adatgyűjtést feltételez, mely hozzájárult ahhoz, hogy IV. László „hű klerikusa” nagyívű politikai elképzeléseit élénk fantáziával historizáló formába öntve megalkothassa művét. Mint korábban – Váczy Péter és Szűcs Jenő elképzeléseivel ellentétben – jeleztem, Aquinói Szent Tamás, ez az itáliai születésű, de pályája döntő fontosságú korszakait a párizsi egyetemen leélő, alapvető jelentőségű teológus és filozófus nem tartozhatott a Kézai Simont inspiráló szerzők közé.² Ebben a munkámban Szűcs Jenőnek azt az elképzelését veszem górcső alá, mely szerint Kézai a „nemzeti” jobbágyság eredetéről adott magyarázatát francia forrásból merítette. A múlt századi jeles középkorász elsőként *A magyar irodalom története* című szintézis (közkeletű nevén: a „Spenót”) a középkort is tárgyaló I. kötetének vitája során, 1967-ben vetette fel, majd – először 1973-ban megjelent – nagy Kézai-tanulmányában dolgozta ki részletesen ezt az elképzelést.³

¹ *Anonymus*: A magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. *Kézai Simon*: A magyarok cselekedetei. Ford. Bollók János. Utószó, jegyz. [mindkét szöveg] Veszprémy László (Milleniumi magyar történelem. Források.) Bp. 1999. 89. Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Szerk. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 141. 5–8. sor: „nationis eiusdem [*scil. Hungarorum*] ystorias, quae diversis scartabellis per Ytaliam, Franciam ac Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigere procuravi”. Az *ystorias* illetve az *Ytaliam* szavak esetében a Sambucus-kódex szövegváltozatát, a *scartabellis* esetében pedig Horányi Elek *emendatióját* követem, mely az említett kéziratban olvasható megoldást (*scartabelis*) csak egy „l”-l toldja meg. Uo. 23–24. sor. A *scartabella* írásmódjáról lásd *Madzsar Imre*: A hún [sic] krónika szerzője. *Történeti Szemle* 11. (1922) 81. Az *ystorias* ellenében a Domanovszky Sándor által elfogadott *victorias* (és ezzel közvetve a *scartabris*) helyessége mellett érvel *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 369–370., különösen 370. 97. jegyz. Ezzel szemben a Sambucus-kódex szövegváltozatát követi a főszövegben idézett fordítás, valamint *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai. In: *Uő*: Nemzet és történelem. Tanulmányok. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Bp. 1974. 514. 10. jegyz. és *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 179.

² *Molnár Péter*: Olvasta-e Kézai Simon mester Aquinói Szent Tamást? *Századok* 148. (2014) 427–441.

³ A Kézai-tanulmány első megjelenése *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai. *Századok* 107. (1973) 569–643., 823–878. Mivel az itt tárgyalandó alapötletet megtaláljuk Szűcs Jenő két olyan írásában, melyek a nagy Kézai-tanulmány rövidített és néhány ponton módosított változatával együtt

Kézai Simon a szolgaság magyarországi eredetére két választ ad, mégpedig saját kora jobbágyainak etnikai csoportosítása szerint. Műve végén, a különböző nem szabad jogállású népelemek genezisének kifejtésekor a római jogi elképzelést a magyar elődökre alkalmazva azt írja (c. 95.), hogy a „Pannóniát” (elképzelése szerint: másodszer) elfoglaló magyarok *more gentium* az idegen foglyok egy részét megölték, a legjobbakat saját hadseregükbe sorozták, míg a többieket szolgaságra vetették.⁴ A nem magyar etnikumú jobbágyokban tehát szerzőnk az utóbbiak leszármazottait látta, akik a *ius gentium* a római jog szerint a hadifoglyokra váró következményeit viselték immár évszázadok óta (noha közülük a keresztények esetében ez már csak pápai utasításokkal, valamint Szent István és Kálmán királyok intézkedéseivel dacoló nagyúri visszaélés eredménye: cc. 95-96.).⁵ Műve elején, „hun–magyar alkotmánytanának” kidolgozását (c. 7.) pedig a „nemzeti” szolgaság kialakulásának magyarázatával zárja. Itt arról esik szó, hogy a hun, vagyis magyar *communitas* hadba hívó *edictumát* ok nélkül figyelmen kívül hagyókat a *lex Scitica* értelmében kivégezték vagy száműzték, vagy pedig szolgaságba taszították.⁶ „Így hát az ilyen vétkes és kihágások (*vitia itaque et excessus*) választották el egyik magyart a másiktól; különben, minthogy valamennyi magyar egy apától és egy anyától származik, hogyan nevezhetnénk az egyiket nemesnek, a másikat pedig nemtelennek, ha az utóbbit nem azért tartanánk annak, mert

bekerültek a szerző gyűjteményes kötetébe, így a Kézai-tanulmányt is az utóbbi kiadásban idézzük (lásd I. jegyz.), kivéve, ha csak a folyóiratközlésben olvasható részletekről lesz szó (a II. közleményben). Az alapötlet korábbi felvetéseit lásd *Uő*: Lovagság, kereszténység, irodalom. A magyar irodalom története I. kötetéről. In: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 408–409. (A vitára 1967 februárjában került sor, a hozzászólások már abban az évben megjelentek.); *Uő*: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: *Uő*: Nemzet és történelem, i. m. 248. (Egy 1971. május 4-i előadás tanulmányra bővített szövege, mely először 1972-ben látott napvilágot.) Az 1973-as tanulmány főszövege egy 1971. november 5-i előadás alig módosított, ám bőven megjegyzetelt változata (a Századokban megjelent tanulmány függeléke nem került be a gyűjteményes kötetbe). Az eredeti előadásszöveget lásd *Szűcs Jenő*: Kézai-problémák. In: *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. 187–202. (Az itt tárgyalandó rész: uo. 191–193.) A vonatkozó rész a tanulmány nemzetközi használatra lerövidített, helyel-közzel módosított változatában: *Uő*: Teoretikus elemek Kézai Gesta Hungarorumában (1282–85). Adalék az eszmei struktúrák „európai szinkronjának” kialakulásához. Valóság 17. (1974) 8. sz. 16–17. E publikációkat csak akkor idézzük, ha érdemben eltérnek a legkidolgozottabb változattól.

⁴ SRH I. 192. 23–28. sor.

⁵ Uo. I. 192. 28. sor, 193. 31. sor. Vö. alább 80. jegyz.

⁶ Uo. I. 147. 16. sor, 148. 3. sor: Antequam ergo baptizati fuissent Hungari et effecti Christiani, sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: „Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere communitatis consilium praecipitumque auditurus.” Quicumque ergo edictum contempsisset praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huius detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitutum.

efféle büntettek (*tales casus criminis*) bizonyultak rá?” – olvassuk Bollók János pontos fordításában.⁷

Az elmélet római jogi gyökereinek tárgyalása a hazai szakirodalomban 1973-ig

Lássuk tehát, hogy az említett nagy Kézai-tanulmány megjelenése előtt az utóbbi szöveghely milyen értelmezései láttak napvilágot a hazai szakirodalomban, és Szűcs Jenő miként értékelte azokat! Az interpretátorok sorát Hóman Bálint nyitotta meg, aki a hun, vagyis magyar harcosok kikiáltók (*precones*) által „Isten és a magyar nép” *edictuma* nevében történő hadba hívásának forrását a 14. századi krónikakompozíciónak abban a szöveghelyében (c. 82.) vélte felfedezni, mely szerint Vata Péter király seregének katonáit kikiáltók (*precones*) útján, Isten ígéjére, valamint András és Levente *edictumára* hivatkozva kívánta átállásra bírni.⁸ Noha Szűcs Jenő osztotta Hómannak azt az általános megfigyelését, hogy Kézai a korábbi magyar krónikák bizonyos elemeit felhasználva alkotta meg hun történetének számos mozzanatát, az adott szövegpárhuzamot – joggal – erőltetettnek minősítette, és felhívta a figyelmet arra, hogy abból „lehetetlen ’levezetni’ a 7. fejezet komplex gondolati anyagát”.⁹ Szűcs ugyanakkor „földröttébb erőltetettnek” értékelte Bartoniek Emmának azt a magyarázatát, mely szerint „Kézai a keresztesség és a hit megvetését tartotta olyan nagy bűnnek, mint azokat a bűnöket, melyekért a pogány *communitas* szolgaságra vetett sok nemest.”¹⁰ Szűcs Jenő figyelmét elkerülte, hogy a 7. fejezetnek a szolgaságra vetésről szóló szavait Bartoniek Emma csak párhuzamként említette. Tanulmánya adott pontján az utóbbi szerző témája a 14. századi krónikakompozíciónak (c. 41.) az a megjegyzése volt, mely szerint Szent István Hont és Pázmány tanácsára taszította szolgaságra Kupán vezérnek azokat a magyar nemes híveit, akik visszautasították a keresztiséget és a keresztény hitet; az ítélezők ugyanis azokat tartották nemesebbeknek, akik korábban csatlakoztak a keresztény hithez.¹¹ Mivel ez a szöveghely szerepel abban a Sambucus-kódexben, melynek krónikavariánsát – Hóman Bálint felfogását

⁷ *Anonymus*: A magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. *Kézai Simon*: A magyarok cselekedetei. Ford. Bollók János. i. m. 92–93. Vö. SRH I. 148. 3–6. sor.

⁸ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány.) Bp. 1925. 51., 57–58. Követi őt ebben *Váczy Péter*: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. 1933. október 7. Bp. 1933. 552. Vö. SRH I. 338. 24–26. sor.

⁹ *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 521. 49. jegyz.

¹⁰ Uo. 520–521. Vö. *Bartoniek Emma*: A királyi hatalom eredetéről. Századok 70. (1936) 490.

¹¹ SRH I. 297. 14–18. sor.

követve – teljes egészében Kézai művének tartotta, ezért vonhatott párhuzamot a szolgaságra vetés két esete között – valójában két igen eltérő felfogású szöveget hozva így közös nevezőre.¹² Bartoniek Emma egyébként azt bizonyítandó, hogy Kézai műve 7. fejezetében „a pogány magyar *communitast* is felruházta a keresztény államok morális céljával”, a krónikakompozíció 41. fejezetének imént idézett passzusából azt is kiolvasta, hogy Kézai közvetett bírálatot fogalmazott meg kora és királya „pogánykodó” magatartásával szemben. Mindeközben éppen arra a Váczy Péterre hivatkozott elismerően, aki – szintén Simon mesternek tulajdonítva a krónikakompozíció e passzusát – abból és a „valódi” Kézai számos egyéb szöveghelyéből IV. László „hű klerikusának” pogány-szittyia nosztalgiáira következtetett.¹³ Szűcs Jenő szintén elégedetlen Eckhart Ferenc elképzelésével, aki az „ösi egyenlő szabadság” megszűnésének Kézai által megfogalmazott tézisének „az egyházi gondolat [a bűnbeesés] laicizálásával” magyarázza. Eckhart álláspontja valóban elnagyoltnak tűnik (a bűnbeesés perspektívája nembeli, Kézaié partikuláris), de mentségére felhozhatjuk, hogy témája a Szűcs Jenő által bírált helyen a Werbőczy által nemesek és nemtelenek közé húzott határ volt.¹⁴

A Kézai által a magyarországi jobbágyság eredetére adott magyarázatok forrásainak feltárását érdemben megkezdő Horváth János 1954-es monográfiájában az idegen eredetű szolgákról írtak esetében meggyőző szövegpárhuzamokkal bizonyította a Justinianus császár neve alatt napvilágot látott *Institutiones* hatását.¹⁵ A „nemzeti” jobbágyság kialakulásáról Simon mester által kidolgozott elméletet azonban csak futólag és pontatlanul említette.¹⁶ Ezek az adatok – ekkor még – beilleszkednek nála abba a keretbe, mely szerint Kézai „hun–magyar alkotmánytanát” antik római mintára alkotta meg, amelyhez a kortárs itáliai *comunék* politikai gyakorlatából vett példák társultak.¹⁷ Horváth János nem Franciaországban, hanem az antik és a kortárs Itáliában látja tehát Kézai politikai elméletének inspirációs forrását: általában véve és a szolgaság eredetére adott magyarázatok konkrét

¹² Vö. Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 63–64.

¹³ Bartoniek E.: A királyi hatalom i. m. 489–490. Vö. Váczy P.: A népfelenség i. m. 561.

¹⁴ Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 520. 49. jegyz. Vö. Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. (Historia incognita II.: Jogtudomány 2.) Máriabesnyő–Gödöllő 2003. 124. (A kötet első kiadása 1941-ben jelent meg.) Eckhart e megjegyzéséről lásd még 23. jegyz.

¹⁵ Horváth J.: Árpád-kori i. m. 375–377.

¹⁶ Uo. 379–380., 383. A három büntetésnem másodikát mellözi. Lásd uo. 383. Az egyes büntetésnek forrásainak megjelölése helyett Horváth János itt csak az eredendő természetes szabadság általános tételét kimondó szöveghelyet említi az *Institutiones*ből. Uo. 380., lásd még a 23. jegyz.

¹⁷ Horváth János az antik római mintát látja – jó okkal – visszaköszönni a hunok–magyarok egyszerre katonai, jogi-politikai és területi egységet alkotó *tribus*okra osztása, valamint a *capitanei*, avagy *duces* meghatározott időre választása (c. 42.), végül pedig Attila *more Romano* történet megválasztása (c. 10.) terén. Uo. 361–362., 381. A *comune*-típusú kormányzatok (és maga a terminus) inspiráló hatásáról lásd uo. 383.

területén is. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen Horváth János a hun-történet szerzőjét többek között azon – a politikára is kiterjedő – latinított olasz szavak bőséges használata miatt azonosította Simon mester személyében, mely szavakat a 14. századi krónikakompozíció különböző változatai nagyrészt mellőztek.¹⁸ Kézai kiterjedt olasz nyelvi ismereteire egyébként már Madzsar Imre felhívta a figyelmet; eredményeit még Horváth János előtt átvette Eckhardt Sándor is.¹⁹

Horváth János eredményeire épített alig pár évvel pályatársa könyve után megjelentetett Kézai-tanulmányában Gerics József, aki elfogadta az idegen szolgák megjelenésére Kézai által adott magyarázat római jogi eredetét, ám ekkor még ugyanezt a tételt nem látta bizonyítottnak a „nemzeti” szolgaság genezise esetében.²⁰ Gerics ugyanakkor a justinianusi *Institutiones* újabb szöveghelelyeiben azonosította Simon mester forrásait. Szűkebb témánk szempontjából fontos, hogy ő tisztázta a hadba hívó parancsot megtagadó hunokra, avagy magyarokra kiszabott második büntetés, a Kézainál homályos megfogalmazásban (*exponi in causas desperatas*) olvasható száműzetés értelmét, és arra is ő jött rá, hogy a három büntetési nem együttest alkot, mégpedig a *judicia capitalia* rendszerét (*Institutiones* 4.18.2).²¹ Ekkor egyébként Gerics – Horváth Jánost követve – az esetleges külföldi politikai minták közül még csak az itáliai *commune*-kományzatok Kézai politikai elképzeléseire, illetve fogalomhasználatára gyakorolt hatásával számolt.²² Szűcs Jenő bírálta azt, hogy Horváth János, Gerics József „és mások” a hadba vonulás megtagadása helyett általánosan „közösség elleni vétek, bűncselekmény” gyanánt említik a Kézai 7. fejezetében hármas szankcióval sújtott tettet.²³ Ez azonban túlzásnak tűnik, mivel itt tényleg a *communitas* ellen elkövetett bűnről van szó Kézai szerint, a cselekmény típusát ráadásul Gerics József azonosította.²⁴

¹⁸ Uo. 355–360.

¹⁹ Madzsar Imre a *scartabella* mellett más olasz szavak, köztük a *podestà* értelemben használt ’*potestas*’ használatát is jelezte. Lásd 1. jegyz. Vö. *Eckhardt Sándor: A pannóniai hún [sic] történet keletkezése. Századok* 61–62. (1927–1928) 465–466. Csak az utóbbira hivatkozik, és Ákos mesterre értelmezi ezeket az adatokat *Györfly Gy.: Krónikáink* i. m. 178–179. Csak Losonczi Lajos 1893-as kötetét említi (és bírálja) *Horváth J.: Árpád-kori* i. m. 355. 83. jegyz.

²⁰ *Gerics József: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 1. (1957) 132. 28. jegyz. Itt nem, de korábban hivatkozott Horváth János idézett álláspontjára. Uo. 110., 131. 3. jegyz.

²¹ Uo. 111–112.

²² Részletezve lásd az I. Függelékben.

²³ *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 512. 49. jegyz. Vö. *Bartoniek E.: A királyi hatalom* i. m. 489.; *Eckhart F.: A szentkorona-eszme* i. m. 124.; *Horváth J.: Árpád-kori* i. m. 380., 383.; *Gerics J.: Adalékok* i. m. 111. (Az utóbbi helyen Gerics József Eckhartra hivatkozik helyeslőleg, ám éppen azt hangsúlyozza – joggal –, hogy a „laicizált” gondolat mennyire eltért a bűnbeesés egyházi elképzelésétől.)

²⁴ Az előző jegyzetben felsorolt többi szerző is – noha nem nevezték azt néven – tisztában lehetett a bűncselekmény mibenlétével, csak Horváth János esetében tűnik úgy, hogy másra is gondolhatott.

Mindezek mellett Szűcs Jenő is részben a Gerics József által a vizsgált kérdésben kijelölt úton haladt tovább, amikor nagy Kézai-tanulmányában vizsgálatait kiterjesztette a justinianusi *Institutiones*ről a *Corpus Iuris Civilis* egészére, mely számos szöveghelyét – a középkori oktatási szokásoknak megfelelően – Accursius *glossa ordinariájával* együtt tanulmányozta.²⁵ Munkája nyomán lényegesen jobban rajzolódik ki Kézai szóban forgó elképzelésének eszmei háttere, ráadásul ő mutatott rá arra is, hogy a „szuverén” *populus Hungaricus* hadba hívó *edictumát* megtagadókra érvényes *lex Scitica* inspirálója a *lex Iulia majestatis* (*Dig.* 48.4.1.1 és *Institutiones* 4.18.3) lehetett, mely érvényes volt az ok nélkül hadba nem vonulókra, illetve a dezertőrökre is, és amelynek megszegőire a bírónak kifejezetten a *judicia capitalia* három bűntetésneme közül kellett az adott személy rangjának megfelelően választania.²⁶

A „francia szál” megjelenése: Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányának értékelése²⁷

A szolgaság eredetének Kézai-féle magyarázatát elemezve tehát Szűcs Jenő érdemben továbbfejlesztette a római jogi szövegkapcsolatok már az ő nagy Kézai-tanulmánya előtt megkezdett vizsgálatát. Emellett azonban – és éppen ez lesz a jelen tanulmány fő tárgya – új utat is nyitott a kérdés kutatásában, amikor feltárta Simon mester elméletének néhány francia párhuzamát, és azok nyomán egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a IV. László „hű klerikusának” művében olvasható elképzelés kifejezetten francia eredetű. Szűcs Jenő előtt Kézai Simon francia ismereteire csak Eckhardt Sándor hozott fel adatokat – egy sor földrajzi név ismeretére mutatva rá, melyek közül az egyik (*Chalon*) egyenesen franciául szerepel a latin nyelvű *gestában*.²⁸ (Mint ismeretes, a magyar műveltségre gyakorolt

Erről, valamint az utóbbi kutató – kimondatlanul – Gerics József ellenében később megfogalmazott ötletéről lásd a II. Függelékét.

²⁵ Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 434–441., 522–526. oldalakon a 63–66., 68–70., 77–83., 85–86., 88–93. jegyz.

²⁶ Uo. 440–441., 526. oldalakon a 90–91., 93. jegyz.

²⁷ Szűcs Jenő Kézai Simon burgundiai átutazását feltételező elképzelését alább bírálom: lásd a II. közleményben.

²⁸ Eckhardt S.: A pannóniai i. m. 621–623. Vö. Györffy Gy.: Krónikáink i. m. 178. (Ezeket az adatokat is Ákos mesterre értelmezte.) Erdélyi László szerint „Anonymus és Kézai egyformán ismeri a városok, Párizs, Bologna *communitasait*, s a városok, egyetemek autonómiájában a *rector* bírói hatáskörét...” Erdélyi László: Krónikáink atyja Kézai. Szeged 1933. 10. Mivel a középkori Párizs önkormányzata köztudottan igen szűk körű volt, esetében legfeljebb az egyetemi autonómia intézményeire gondolható a szerző, akinek későbbi kötetében már csak az itáliai és dalmát városköztársaságok *communitasai*, kapitányai és *rectorai* jelennek meg Simon mester hunn [sic] „alkotmánytanának” inspirálójaként. Uő: Krónikáink kritikai ismertetése. Tiszteleti tagsága székfoglalójával bemutatja a győri Kisfaludy Irodalmi Körben. Szeged 1943. 22., 24.

francia hatások úttörő szerepet játszó kutatója szerint ez a városnév a legkorábbi magyarországi forrásban fennmaradt francia szó.) Maga Szűcs Jenő alapvetően Henri Lemaître 1914-es rövid tanulmányának példatárát vonta be a kérdés vizsgálatába.²⁹ Igaz, hogy nagy Kézai-tanulmányában a francia források közül először észak-francia *bailliage*-okban működő királyi *enquêteur-réformateur*-ök által 1315-től 1318-ig tartó körútjukon kiadott jobbágyfelszabadító oklevelek azonos szövegű *arengáját* idézi – ezeket pedig nyilván Marc Bloch általa hivatkozott doktori értekezéséből ismerte meg.³⁰ E szövegek érvelése azonban nem okvetlenül állítható párhuzamba Kézai elméletével. Az *arengában* arról esik szó, hogy „övéik” (nyilván őseik) gonosztettei miatt sok „népbeli” a szolgaság különböző állapotaiba került.³¹ Szűcs Jenő szerint: „Mint már Marc Bloch rámutatott, ez az általánosító érvényű indoklás éppen a maga szűkszavú összevontságában azt jelzi, hogy a 'gonosztett' (e 'történeti' bűn) mibenléte köztudott kellett, hogy legyen, nem szorult bővebb magyarázatra.”³² Az érvelésben van logika, kár hogy a korszakos jelentőségű francia történeisz Szűcs Jenő által hivatkozott oldalain nem ez olvasható. Ott éppenséggel arról esik szó, hogy ez a „nem tudjuk miféle homályos vétek (*on ne sait quel obscur délit*)” csak „a szolgálai állapot homályos eredetére (*les vagues origines de la condition servile*)” utal, melyről – mint azt Marc Bloch kevéssel előbb írja – „[a] jogászok és az irodalmárok szórakozásukban többé-kevésbé ötletes hipotéziseket alkottak (*Les juristes et les littérateurs se plaisaient à construire là-dessus des hypothèses plus ou moins ingénieuses, [...]*).”³³ Marc Bloch tehát egyáltalán nem látott koherens elméletet a természetes szabadság elvesztésén sopánkodó 13–14. századi francia szövegek mögött – ám

²⁹ *Henri Lemaître: Le refus de service d'ost et l'origine du servage.* Bibliothèque de l'École des Chartes 75. (1914) 231–238. E tanulmányt Szűcs Jenő már akkor ismerte, amikor elsőként vetette fel, hogy a szolgaság keletkezésének Kézai művében szereplő magyarázata francia forrásra vezethető vissza (*Szűcs J.: Lovagság* i. m. 408.), Lemaître írására azonban csak későbbi, jegyzetelt szövegeiben hivatkozik: *Uő: „Nemzetiség”* i. m. 279. 68. jegyz.; *Uő: Társadalomelmélet* i. m. 521–522. 50–51., 54. jegyz. Alább vizsgáljuk meg, hogy Szűcs Jenő miként használta fel Lemaître, Marc Bloch és François Olivier-Martin általa idézett megjegyzéseit. Meglepő, hogy Szűcs Jenő szintén hivatkozott J. S. T. Miller tanulmányára, hiszen az amerikai kutató sommás Beaumanoir-rezüméje kevésbé pontos, mint Szűcs Jenő tanulmányának hasonló része. Lásd *J. S. T. Miller: The Position of the King in Bracton and Beaumanoir.* *Speculum* 31. (1956) 288–289. Rejtély, hogy miért került be a nagy Kézai-tanulmány apparátusába Gaines Post tanulmánykötetének Szűcs Jenő által megjelölt néhány oldala. *Gaines Post: Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State, 1100–1322.* Princeton 1964. 368–369. Post ugyanis itt Beaumanoirra, illetve a szolgaság kérdésére nem tér ki (a francia *bailli* művét más vonatkozásban futólag említi: uo. 22., 145.).

³⁰ *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 429. Vö. *Marc Bloch: Rois et serfs. Un chapitre d'histoire Capétienne.* Paris 1920. 132–133. (az *arenga* szövege) és 151–152. (az értékelés Szűcs Jenő által használt része).

³¹ *Bloch, M.: Rois et serfs* i. m. 132. par les mesfaits de leurs predecesseurs moult de personnes de vostre commun pueple [sic!] soient encheues en lyars de servitudes e de divers condicions.

³² *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 429.

³³ *Bloch, M.: Rois et serfs* i. m. 152. (az első két részlet) és 151. (a harmadik idézet). *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 521. 50. jegyz. állítását alátámasztandó itt Bloch kötetének következő oldalaira hivatkozik: 132., 142–152.

futólag idézte Henri Lemaître említett írását és azt a Philippe de Beaumanoirt is, akinek műve Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányában kulcsszerepet kap majd.³⁴

Térjünk tehát vissza a Lemaître által felsorolt mindössze három példához! A francia szerző rövid írásában jórészt két *chanson de geste*-tel foglalkozott. Közülük a korábbi a *Gui de Bourgogne*, melyben Nagy Károly alakja korántsem pozitív. A főhős az idős Károllyal szemben az ifjúság energiáit megtestesítő címszereplő, az uralkodó képzeletbeli unokaöccse, akit a történet szerint Károly távollétében az uralkodói védelmet nélkülöző alattvalók királyukká választottak. A mű csak 1211 után készülhetett, mivel említ egy olyan pénznemet, amelyet Bernard Itier krónikája szerint La Marche grófja a jelzett évben hozott forgalomba.³⁵ A *chanson de geste* elején arról esik szó, hogy amikor a huszonhét éve Hispániában harcoló Nagy Károly újabb célt tűz ki serege elé, bejelentésére számos katonája feleségére és gyermekeire gondolva sírva fakad. Erre az uralkodó szolgálás terhe mellett megengedi a hazatérést, mire négyezer hétszázan jelentkeznek (mind Gascogne-ból és Anjou-ból); őket Károly összeírta, majd tovább indul kiszemelt célja felé.³⁶

Lemaître – és így Szűcs Jenő – e mellé az ismeretlen szerző (egy troyes-i patikus – ismételt ágyastartás miatt klerikus státusától megfosztott volt pap) által két változatban is kidolgozott *Renart le Contrefait* című verses regényt állítja.³⁷ Ennek 1319–1322 folyamán írt első változatában azt olvashatjuk, hogy Nagy Károly seregében a hadba vonulást számosan – köztük több báró is – visszautasították, „mai-napság” is mintegy ezer ilyen személy él Párizsban.³⁸ Az 1327 és 1342 között készült

³⁴ Bloch, M.: Rois et serfs i. m. 151. 4. jegyz. (Lemaître cikke), 152. (Beaumanoir említése). Marc Bloch rövid doktori értekezése egyébként arra mutat rá, hogy a királyi kormányzatnak anyagi érdeke fűződött ezekhez az amúgy az alávetett népesség töredékét elérő intézkedésekhez. Marc Bloch könyve ugyan nem sok példányban jelent meg, de Budapestre jutott belőle – ellenben a Bibliothèque de l'École des Chartes folyóirat nem volt itthon elérhető (a nyomtatott változat később sem lett az).

³⁵ A. Thomas: Sur la date de Gui de Bourgogne. Romania 17. (1888) 280–282. Lemaître-nél – tévesen – 1211 előtti datálás szerepel. Lásd Lemaître, H.: Le refus i. m. 235.; Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 429. 1211 utánt említ.

³⁶ Gui de Bourgogne. Chanson de geste. Szerk. [François] Guessard – [Henri-Victor] Michelant. (Anciens poètes de la France. Nouvelle série de la Bibliothèque elzévirienne.) Paris 1858. 6–7. (171–184. sor) A sorozat három tagja kolligátumként jelent meg, külön oldalszámozásuk miatt önálló könyvnek számítanak. Vö. Lemaître, H.: Le refus i. m. 231–232. Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 429–430.

³⁷ Nem értem hozzá a mű egyetlen kiadásához: Renart le Contrefait I-II. Szerk. Gaston Raynaud – Henri Lemaître. Paris 1914. Vö. Charles-Victor Langlois: La vie en France au Moyen Âge de la fin du XIIe au milieu du XIVe siècle d'après les moralistes du temps. Paris 1925. 295.; Henri Rousset: Renart le Contrefait. In: Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age. Szerk. Robert Bossuat – Louis Pichard – Guy Raynaud de Lage – Geneviève Hasenohr – Michel Zink. (Encyclopédies d'aujourd'hui.) Paris 1992. 1252–1253. (Egy 1964-ben megjelent lexikon nagyrészt újraírt változatról van szó; a régi szerkesztők nevét csak kegyeletből tették a főhelyre.)

³⁸ Lemaître, H.: Le refus i. m. 232–233.; Szűcs J.: Lovagság i. m. 408. (általában a „francia lovagi epikára” hivatkozva); Uő: „Nemzetiség” i. m. 248. (keverednek a két változat adatai); Uő: Társadalomelmélet i. m. 430., 432. (mint az előbbinél)

– jelentősen átdolgozott és az elsónél hosszabb – második változat már nem elégszik meg az ilyen általánosságokkal: a szerző ebben Troyes fő champagne-i vetélytársa, Provins városa számára kreál a történetből egyfajta negatív eredetmítoszt. Ez utóbbi szerint a Károllyal hadba vonulni nem akaró, egy kietlen helyre, Apremont-ba összehívott tizenhatezer fő az uralkodó által seregétől elűzött prostituáltakkal együtt alapította meg Provins városát.³⁹ A *Renart le Contrefait* szerzője e második változatban – túl a Provins-re nézve negatív naiv etimologizáláson (*âpre mont* = „zord hegy”) – az ismert Aspremont-hagyományt parodizálta ilyen elemekben egyébként is bővelkedő írásában. Aspremont (vagyis a dél-itáliai Aspromonte) neve ugyanis ismert volt a Nagy Károly-témakört feldolgozó lovagi epikában, de annak üzenete a katonai szolgálat terén pont ellentétes volt a *Renart le Contrefait* második változatából kirajzolódó képpel. A település nevét címként viselő, viszonylag ismert, 1191 előtt írt *chanson de geste* szerint a szaracénokkal ezúttal Calabriában hadakozó Nagy Károly seregében egyaránt kitűnik a fiatal kora miatt a császár által hátrahagyott, ám engedély nélkül utána szökő Roland, valamint a Károllyal „egyébként” hadban álló nagyúr, Girart, aki nem akar rossz hírbe kerülni a távolmaradásával, ám a csatatéren a saját szakállára kezdeményez sorra győztesnek bizonyuló akciókat.⁴⁰ Szempontunkból még érdekesebb, hogy az Agolant szaracén királlyal hadakozó Károly e történet szerint az örökletes lovagság ígéretével toborozta megfogyatkozott seregébe udvara közrendű tagjait.⁴¹ Nem csak ez az ironikus reflexió kerülte el azonban Szűcs Jenő figyelmét, aki a francia lovagi epikában szereplő „szolgálatmegtagadókát” gyűjtőnévként illette a (*les*) *couards d’Apremont* megjelöléssel, noha ez a terminus egyáltalán nem létezett az efféle szövegekben, azt csak a *Renart le Contrefait* második változatában szereplő történet alapján a jogtörténész François Olivier-Martin alkotta meg.⁴²

Már első pillantásra merésznek tűnik, hogy e két mű az említett három változatban reprezentálhatná a „francia lovagi epika” egészét. A *Gui de Bourgogne* mindössze két kódexben maradt fenn, melyek a kiadók szerint 13. századiak, azon belül is inkább a század első feléből származnak. Az egyikük a marmoutiers-i klostorból került a szomszédos nagyváros, Tours könyvtárába. Feltehetően a cím

³⁹ *Lemaître, H.*: Le refus i. m. 233–235.; *Langlois, Ch.-V.*: La vie i. m. 299–300.; *Szűcs J.*: Lovagság i. m. 408.; *Uő.*: „Nemzetiség” i. m. 248.; *Uő.*: Társadalomelmélet i. m. 430., 432.

⁴⁰ *Anne-Françoise Labie-Leurquin*: Aspremont. In: Dictionnaire des lettres françaises i. m. 106–107.; *Jean-Claude Vallecalle*: Chanson d’Aspremont. In: Dictionnaire du Moyen Âge. Szerk. Claude Gauvard – Alain de Libera – Michel Zink. Paris 2002. 253–254.

⁴¹ La Chanson d’Aspremont. Chanson de geste du XIIe siècle, texte du manuscrit de Wollaton Hall. Szerk. Louis Brandin. (Les Classiques français du Moyen Âge.) 2. kiadás. Paris 1923–1924. II. 38. 7270–7279. sor. Ez nyilván a Pszeudo-Turpinus-féle történet hasonló motívumának variációja. Lásd a II. közleményben.

⁴² *Szűcs J.*: „Nemzetiség” i. m. 248. (tévesen az első változat adatához társítva); *Uő.*: Társadalomelmélet i. m. 430. (Apremont-t itt tévesen „Spanyolország”-ba helyezi a szerző). *Vö. François Olivier-Martin*: Histoire du droit français des origines à la Révolution. 2. kiadás. Paris 1951. 248. és uo. 3. jegyz.

– egyben a főhős neve – alapján Szűcs Jenő burgundiai eredetűnek tartja a művet, melyet azon nyomban társít is Kézai Simon általa elképzelt franciaországi útvonalához. Az anjou-iak bírálata, a La Marche-i pénznem ismerete és az egyik kézirat származási helye alapján azonban inkább Tours környékén kereshetjük a szerzőt. Noha e mű ismerete kimutatható két későbbi *chanson de geste*-ben, nyilvánvalóan a francia lovagi epika hatásában is kevésbé jelentős művei közé tartozik.⁴³

A *Renart le Contrefait* társadalombírálatja ugyan a modern történeti kutatók során gyakran vonta magára a figyelmet, a maga idejében azonban nem volt több, mint az igen nagy hatású, számos változatban széles körben ismert *Roman de Renart* témakörének egyik zárvánnya. Két változatából csak a szerzői példányok maradtak fenn, máshol sem említik vagy idézik a középkorban; dühös és unatkozó poétája minden jel szerint – amolyan önterápia gyanánt – a fióknak dolgozott.⁴⁴ A két mű közti mintegy évszázados távolság miatt eleve valószínűtlen, szövegpárhuzamok híján pedig ki is zárható, hogy a későbbi szöveg a korábbiból kiindulva variálta volna a szolgaságra vetés témáját, ráadásul – mint arra Szűcs Jenő joggal hívta fel a figyelmet – míg a korábbi műben a hadjárat résztvevői dezertáltak, addig a későbbiben a hadba vonulás előzetes visszautasításáról van szó.⁴⁵ A nagyon is különböző művek a vizsgált kérdésben mégis rokonítható elképzelései azonban utalhatnak egy szélesebb körben elterjedt hagyományra, amelyet e két mű egymástól teljesen függetlenül variált. A „Spenót-vita” alkalmával Szűcs Jenő túl optimistán fogalmazott, amikor – mindössze az imént bemutatott két mű datálása alapján – így írt: „Ez a motívum a 13. sz. elején tűnik fel a francia lovagi epikában [...], s végigkísérhető az egész századon át [...]”.⁴⁶ A lovagi epikában a szóban forgó motívum a 13. századon átvezető „végig kíséréssel” éppúgy adós maradt Henri Lemaître, mint Szűcs Jenő – bár az általuk bemutatott példák alapján e hagyomány folytonossága legalább feltételezhető. Ezt a feltételezést hivatott valószínűsíteni tenni a francia kutatónál – és nála is inkább magyar kollégájánál – a nevezetes francia jogász, Philippe de Beaumanoir vonatkozó állításainak elemzése.⁴⁷

⁴³ Gui de Bourgogne i. m. VIII–IX. és XIII–XIV. Vö. *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 433.

⁴⁴ A szakirodalmat lásd 37. jegyz.

⁴⁵ *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 430.

⁴⁶ *Szűcs J.: Lovagság* i. m. 408.

⁴⁷ Nagy Kézai-tanulmányában Szűcs Jenő a szerzőt – az idős francia jogtörténész, François Olivier-Martin nyomán – udvari költőnek nevezi, aki „IX. Lajos testvérének, Clermont grófjának megbízásából írta” volna alább említendő művét. Lásd *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 430–431. Vö. *Olivier-Martin, F.: Histoire* i. m. 117. Az 1980-as évek elejétől tudjuk, hogy Philippe de Beaumanoir nem keverendő össze apjával, Philippe de Remyvel, Beaumanoir urával, aki számottevő költői életművet hagyott maga után, és aki – bár a királyi udvarba nem volt bejáratos – huzamosabb ideig Szent Lajos király legidősebb öccsének, Róbertnek, Artois grófjának, majd pedig özvegyének szolgálatában állt. Beaumanoir urának fiatalabb fia volt Philippe de Beaumanoir, aki – lévén nem ő örökölte a nevét adó birtokot – királyi *bailliként* kereste a kenyerét, elemzendő műve megírásakor éppen a Beauvais-vidéki

Henri Lemaître rövid írásában meglegedett avval, hogy pontosan ismertesse Beaumanoir a Beauvais-vidék szokásjogát összefoglaló és kontextusba helyező *Coutumes de Beauvaisis* című (autentikus változata: *Li livres des coutumes et des usages de Beauvoisins*) művének azt a két megjegyzését, amelyek a szolgaság eredetét a katonai szolgálat megtagadására vezették vissza.⁴⁸ Meglehet, a francia szerző úgy gondolta, hogy témája tárgyalásának ezzel eleget tett, ám megoldása anynyiban problematikus, hogy mellőzi: Philippe de Beaumanoir e két szöveghelyén csak egyéb lehetőségek mellett említette a szolgaságra vetés e módját. Szűcs Jenő a „Spenót-vita” alkalmával – úgy tűnik – még tudott ezekről az alternatívákról, Beaumanoirt elsőként említő megfogalmazása egyébként is pontatlan: „E kétségtelenül lovagi eredetű elmélet [vagyis a *Renart le Contrefait* első változatában olvasható imént felidézett történet] bekerül a jogkönyvekbe, így a legnevezetesebbe, Kézai kortársának [sic], Philippe de Beaumanoir szokásjoggyűjteményébe.”⁴⁹ Szó nincs ugyanis a témánkat szóba hozó több *coutumier*-ről, Beaumanoir műve pedig – és ez a Kézai és a francia *bailli* művét állítólagosan összekötő szálak vizsgálatakor igen fontos lesz – csak minőségi, nem pedig hatástörténeti szempontból kitüntetett jelentőségű. François Olivier-Martin a magyar történész által idézett ítélete sem véletlenül ad kizárólag minőségi értékelést Beaumanoir írásáról: „Son livre [...] traduit supérieurement, dans le domaine du droit, l’idéal de Saint Louis et du XIIIe siècle français.”⁵⁰ A clermont-i *bailli* művét, annak is mindenekelőtt a *bailli* tisztiségének szentelt első fejezetet méltán állítják párhuzamba Szent Lajos király 1254-es, hagyományt teremtő reformrendeletével (*Grande Ordonnance*), a király által a trónörökösnek, a későbbi III. Fülöpnek írt *Intelmekkel* (*Enseignements*), valamint az igazságtevő uralkodóról a szent királyhoz koldulórendi szerzők által intézett úgynevezett uralkodótükrökből kirajzolódó képpel.⁵¹ Philippe de Beaumanoir műve

Clermont-ban. Vö. *Gilette Tyl-Labory*: Philippe de Beaumanoir. 1. Philippe de Remy, sire de Beaumanoir, 2. Philippe de Beaumanoir. In: *Dictionnaire des lettres françaises* i. m. 1135–1137. Az apa, a költő és várúr Philippe de Remy két verses lovagregényének magyar próza fordítása a közelmúltban jelent meg. *Philippe de Rémi*: A csonkakezü királylány (Manekine). Jehan és Blonde. Ford. Fölköli Gábor et al. (Manekine); Szabics Imre (Jehan és Blonde). Bp. 2013. Az apa és a fiú megkülönböztetéséről lásd uo. 54–56. Clermont grófja, Róbert egyébként nem Szent Lajos király öccse, hanem egyik fia volt, akinek tartományát – mivel a gróft komoly fejsérülés érte – a királyi kormányzat igazgatta. (Róbert grófnak így aligha lehetett módja arra, hogy a jogi szintézis megírására felkérje a szerzőt.)

⁴⁸ *Lemaître, H.*: Le refus i. m. 235. Beaumanoir művének e két szöveghelyét alább elemzem.

⁴⁹ *Szűcs J.*: Lovagság i. m. 408. A nagy Kézai-tanulmány megfogalmazása már óvatosabb, benne eltűnik a többes szám, és Beaumanoir írása már csak „a 13. századi francia jogszokásgyűjtemények egyik legnevezetesebbje”. *Uő*: Társadalomelmélet i. m. 430.

⁵⁰ *Olivier-Martin, F.*: Histoire i. m. 116–117. Vö. *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 521. 52. jegyz.

⁵¹ *Philippe de Beaumanoir*: *Coutumes de Beauvaisis*. Szerk. [Amadée] Salmon. (Collection des textes pour servir à l’étude et à l’enseignement de l’histoire.) Paris 1899–1900. I. 16–42. (a *bailli* tisztiségéről szóló fejezet). A Szent Lajos számára írt koldulórendi „uralkodótükrökről” és a király által írt *Intelmekről* lásd elsősorban *Jacques Krymen*: *L’empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe*

ezen túl is kitűnik a vele többé-kevésbé kortárs *coutumier*-k közül viszonylag áttekinthető felépítésével, a szűkebb régió és a szomszédos területek partikuláris jogi szokásainak összehasonlításával, illetve a római jogi szempontok nem mechanikus, hanem az észak-francia szokásjog szempontjaihoz szerveztett alkalmazásával. Úgy tűnik azonban, hogy e szempontok sokkal fontosabbak voltak a modern történészek, mintsem Beaumanoir kortársai és az őt követő három évszázad számára. Összefoglalóját alig idézték a párizsi *parlement* ítéleteiben, a mű mindössze tizenegy példányban maradt ránk, nyomtatott kiadása sem volt 1690-ig. A 13–14. század fordulóján tekintélyét jóval fölülmúlta az Anjou és Touraine szokásjogát önmagában is zavarosan közlő, azt a római és a kánonjog rendelkezésével ügyetlenül interpoláló, ám – alaptalanul – Szent Lajos király nevét címébe emelő *Établissements de Saint Louis* (1272–1273), a 14. század végétől pedig Jacques d’Albleiges kompilációja, a *Grand Coutumier de France*.⁵² Philippe de Beaumanoir jogkönyve tehát csak korlátozottan képviseli a kor észak-francia jogászainak nézeteit.

Rátérve Beaumanoir vonatkozó szöveghelyeinek vizsgálatára, Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányában jelzi, hogy a francia *bailli* a *Coutumes de Beauvaisis*-ban (egyébként a mű 45. fejezetében) kétszer is tárgyalja a szolgaság eredetének kérdését, majd e szöveghelyek bemutatása és elemzése helyett azok elemeit vegyítve sorolja fel azon jogcímek többségét, melyek alapján Beaumanoir szerint valaki a régmúltban elveszthette eredendő szabadságát. Áttekintését a kormányzat nélküli társadalom megszűntének, a királyi tisztség és a nemesség kialakulásának a francia lovag-adminisztrátor által adott magyarázatával kezdi (ez valójában csak a két beaumanoiri szöveghely másodikában olvasható); ezután tér rá a szolgává válás jogcímeinek felsorolására, melyek közül utolsóként, ám legnagyobb hangsúllyal és terjedelemben foglalkozik a hadba vonulást megtagadók, illetve a csatából megfutamodók szolgaságra vetésével.⁵³ Joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy Philippe de Beaumanoir és Kézai Simon politikai szándékai

s siècle. (Bibliothèque des Histoires.) Paris 1993. 170–179., 225–227.; Jacques Le Goff: *Saint Louis*. (Bibliothèque des Histoires.) Paris 1996. 407–431.

⁵² *Tyl-Labory, G.*: Philippe de Beaumanoir i. m. 1137.; Jacques Foviaux: *Établissements de Saint Louis*. In: *Dictionnaire des lettres françaises* i. m. 416–418.; *Uő*: Jacques d’Albleiges. In: *Uo*. 720–724. Beaumanoir műve és a vele kortárs egyéb észak-francia *coutumier*-k fennmaradt példányainak számát összevetve szintén kevésbé tűnik reprezentatívnak a clermont-i *bailli* írása. Lásd *Foviaux, J.*: *Établissements* i. m. 418.; *Uő*: Pierre de Fontaines. In: *Dictionnaire des lettres françaises* i. m. 1175.; *Uő*: *Livre de justice et de plet*. In: *Dictionnaire des lettres françaises* i. m. 958.

⁵³ *Szűcs J.*: *Társadalomelmélet* i. m. 431. A szolgaság keletkezésének beaumanoiri magyarázatát itt a következőképpen foglalja össze: „A serfek eredete pedig többféle. Némelyek a hadifoglyokból lettek, mások önként hódoltak meg, vagy szegénységük, alázatuk, gyengeségük stb. miatt vetették magukat alá; s megin mások – folytatódik – olyanoktól eredtek, akik midőn a királyok hadbavonultak valamely idegen sereg ellen s megparancsolták, hogy minden fegyverforgató segítségükre siessen, ’vonakodtak’ ezt megtenni. Mindazok, akik így kivonták magukat, anélkül[,] hogy okát tudták volna adni, szolgálállapotra vettek, valamint azok is, akik megfutottak az ütközetből.” A főszövegben következő táblázat és annak jegyzetei alapján ez az összefoglaló összevethető Beaumanoir szóban forgó szövegeivel.

eltérőek voltak: míg az előbbi a francia király hatalmának erkölcsi alátámasztását és kiterjesztését szolgálta e historizáló magyarázattal éppúgy, mint szokásjogi összefoglalójának számos eljárásjogi pontján, addig magyar kollégája „az öngazgató közösség” ideálképét rajzolja meg az általa feltételezett hun–magyar régmúltba helyezve.⁵⁴ A Kézai művének 7. fejezetében, illetve Beaumanoir említett két szöveghelyén írtakat ezzel együtt is „a motívumok egész *egymással szerves kapcsolatban álló szerkezete* rokonítja.”⁵⁵ A két gondolatmenet e párhuzamos „motívumai” szerinte a következők:

1. az emberi közösség eredendő szabadsága;
2. az emberek „megsokasodása” és a hatalomátruházás mozzanatának összefüggése, valamint az utóbbi esemény ténye (a különbségek a két szerző által preferált politikai rendszerek eltéréseiből adódnak);
3. az átruházott hatáskörök sora (igazságszolgáltatás, hadvezetés, jogi normák alkotása);
4. a „rossz bírák” letételének, a helytelen ítéletek hatálytalanításának lehetősége;
5. a szolgáltság keletkezése a hadba hívó parancs megtagadásának következtében (itt már Szűcs Jenő nem említi, hogy ez Beaumanoirnál csak e kérdés magyarázatainak egyike).⁵⁶

Szerzőnk ez utóbbi esetben egyenesen „több részletben feltűnő, már-már szövegyszerű egyezésekkel” számol, majd sajátos formában kísért nála tovább a két mű közti közvetlen filológiai kapcsolat lehetősége. „Mindazonáltal, nem a szövegpárhuzamok perdöntőek” – írja. A Kézai szövegét a 14. századi krónikakompozíció egyes rétegeivel összevető kutatások gazdag tapasztalatait felidézve hívja fel a figyelmet arra, hogy „Kézai közismert módon szuverén módon kompilált, nem ’másolt’; még latin forrásai esetében is szabadon oldotta fel olvasmányainak fordulatait.” „Azt sem állíthatjuk határozottan, hogy közvetlenül Philippe de Beaumanoir *szövege* lett volna az itt tárgyalt vonatkozásban Kézai forrása. Azt azonban már feltétlenül állíthatjuk, hogy ötletének forrása az a gondolati anyag volt, amelynek 1280 táján maga a *Coutumes de Beauvaisis* is kompilációja.”⁵⁷ Noha tehát Szűcs Jenő itt elvileg kétszer is („Mindazonáltal...” stb.; „Azt azonban már feltétlenül állíthatjuk...” stb.) az általa összehasonlított szöveghelyek szerkezeti és gondolati rokonsága mellett tör lándzsát a közvetlen filológiai kapcsolat ellenében, mégsem tud szabadulni az

⁵⁴ Uo. 431–432.

⁵⁵ Uo. 432. (A szerző által ritkított szedéssel kiemelt részt dőlt betűkkel közlöm.)

⁵⁶ Uo. 432–433. Az 1971-es előadás során a szerző csak négy „motívumot” különített el, mégpedig úgy, hogy a fent idézett 3. és 4. pontok akkor még egyetlen rubrikába kerültek. *Szűcs J.: Kézai-problémák i. m.* 193.

⁵⁷ Az összes idézett részletet lásd uo. 433. Az első idézetet alátámasztani hivatott lábjegyzet uo. 522. 59. jegyz. Az utolsó idézet dőlt betűs magyar szavát a szerző ritkított szedéssel emelte ki.

utóbbi lehetőségének délibábjától. Az egyezések szerint „már-már szövegszerűek”. Ugyan „nem a szövegparhuzamok perdöntőek”, ám e megfogalmazás feltételezi az utóbbiak létét. Kézai „latin forrásai esetében is szabadon oldotta fel olvasmányainak fordulatait”, tehát voltak nem latin olvasmányai is. „Azt sem állíthatjuk határozottan, hogy közvetlenül Philippe de Beaumanoir *szövege* lett volna... Kézai forrása”, tehát határozatlanul ez állítható, főleg ha a kapcsolat esetleg közvetett volt.

Nem véletlen, hogy Szűcs Jenő *expressis verbis* következtetéseinek ellenére több, e tanulmányt kommentáló történész írásában rendre olyan megfogalmazásokkal találkozunk, mint például a következő: „Ebben a felfogásban a 13. századi francia elméleti megfontolások (főleg a Kézaival kortárs Philippe de Beaumanoir jogszokásgyűjteményében foglaltak) hatottak Kézaira, [...]”⁵⁸ Márpedig – és ezzel a Beaumanoir datálását lényegében helyesen megadó Szűcs Jenőnek is tisztában kellett lennie – valóban délibábról van szó, minthogy a két szöveg közül egyik sem hatott a másikra, mivel egyidejűleg keletkeztek.⁵⁹ Mint az ismert, az 1282. szeptember 17-e és október 21-e között lezajlott hód-tavi csata a legkésőbbi esemény, melyet Kézai Simon említ *gestá*jában (c. 75.: az egyenes vonalú történeti elbeszélés végén), és Domanovszky Sándor óta általános a feltételezés, hogy az 1285 első hónapjaiban lezajlott úgynevezett „második tatárjárás” kellően fontos fejlemény volt ahhoz, hogy IV. László „hű klerikus” szó nélkül hagyta volna – tehát művét az előtt be kellett fejeznie. Maga Domanovszky mindezek alapján az 1282–1285 közti időszávrá datálta ezt a *gestát*.⁶⁰ Tekintettel az előbbi esemény Zsoldos Attila által pontosított dátumára, Kézai művének elkészültét leginkább az 1282 késő ősztől 1284 végéig tartó bő két éves időszakra szűkíthetjük. Philippe de Beaumanoir a *Coutumes de Beauvaisis*

⁵⁸ Kristó Gyula: Magyar historiográfia I.: Történetírás a középkori Magyarországon. (A történettudomány kézikönyve) Bp. 2002. 75. Vö. *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum II.: Commentarii I.: Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Velmirus Mályusz (adjuvante Julio Kristó). (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova VIII.) Bp. 1988. 90.; *Anonymus*: A magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. *Kézai Simon*: A magyarok cselekedetei. Ford. Bollók János i. m. 130. (75. jegyz. Veszprémy László – ő utóbb, akadémiai doktori értekezésében körültekintőbben fogalmazott, egyben új perspektívákat nyitott a kérdés kutatásában. Lásd II. közlemény, 1. jegyz.); *Csákvó Judit*: A középkori magyar történeti hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében. Fons 19. (2012) 451. Szűcs Jenő a „Spenót-vita” során elhangzott hozzászólásának alapján Kristó Gyula volt az első, aki óvatosan, de átvette a szolgaság keletkezésének kapcsán a Kézai francia forrásáról megfogalmazott elképzelést. *Kristó Gyula*: Kézai Simon és a XIII. század végi köznevesi ideológia néhány vonása. Irodalomtörténeti Közlemények 76. (1972) 9.

⁵⁹ Szűcs J.: „Nemzetiség” i. m. 248. „1283 körül”: *Utó*: Társadalomelmélet i. m. 431.: „amikor maga [Beaumanoir] Clermont *baillije* [sic] volt (1279–1282 [helyesen: legalább 1283-ig]);” Uo. 433.: „1280 táján”.

⁶⁰ SRH I. 131. 15–16. sor. A hód-tavi csata Kézainál. Lásd uo. 187. 1–19. sor. Az utóbbi dátumának a korábitól eltérő meghatározását lásd *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikátörténetének vázlata. Történelmi Szemle 39. (1997) 93–97., főleg 96. A „második tatárjárás” 1285 gyertyaszentelője (február 2.) vagy már akár az előző év karácsonya táján kezdődött. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi [sic] királyok alatt. 2. kiadás. Bp. 1899. II. 386., és főleg 565. 271. jegyz.

elején és végén egyaránt 1283-ra tette műve megírását.⁶¹ A kritikai kiadást elkészítő Amadée Salmon a nagy terjedelmű szöveg kidolgozásának kezdetét 1280 tájára, annak befejezését 1283-ra datálta, ám 1289–1290-re tehető kiegészítéseket is talált benne.⁶² Az sem lehetetlen tehát, hogy Kézai Simon előbb fejezte be művét, mint Philippe de Beaumanoir. Ám ha nem is így alakultak a dolgok, a kor kommunikációs viszonyait, a szerzők földrajzilag és társadalmilag egyaránt roppant távoli világát, valamint a *Coutumes de Beauvaisis* még az észak-francia térségen belül is korlátozott hatását figyelembe véve kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy Kézai Simon műve megírása előtt (vagy alatt) kézbe vehette volna Philippe de Beaumanoir művét.

A két mű közti szövegszerű kapcsolat délibábjától tehát érdemes visszatérnünk a két szerző által a kormányzat és a szolgaság kialakulása terén megfogalmazott nézetek szerkezeti rokonságának kérdéséhez, pontosabban a Szűcs Jenő által rendszerbe foglalt öt pont közelebbi vizsgálatához. Ahhoz azonban, hogy Beaumanoir és Kézai téziseinek rokonsági fokát pontosabban meg tudjuk határozni, érdemes felvenni egy harmadik viszonyítási pontot. Mivel pedig Szűcs Jenő francia földön fedezte fel az említett területen Simon mester inspirációs forrását, ezért tanácsos újabb francia szöveghez fordulnunk, mégpedig az egyik legismertebb, a két szerzővel kortárs munkához. Jean de Meun a *Rózsaregény* (*Roman de la Rose*) folytatása gyanánt az eredeti, Guillaume de Lorris neve alatt fennmaradt allegorikus szerelmi történetet többszörösére bővítette, egyben a korabeli tudományok enciklopédikus tárházává tette, mely ismereteket igencsak egyéni politikai és erkölcsi felfogásának megfelelően válogatta össze és értelmezte a mű általa megírt részében. A terjedelmes „folytatás” kidolgozását az irodalomtörténészek olykor az 1260-as évek második felére, olykor pedig az 1270-es évek elejétől 1282–85-ig tartó korszakra teszik.⁶³ Ebben a műben is szó esik az eredendő emberi szabadság

⁶¹ *Beaumanoir*: Coutumes i. m. I. 1. (a prolóógus eleje); Uo. II. 502. (a záró kolofon).

⁶² Uo. II. XIV–XVI. Gilette Tyl-Laborynál 1283. szeptember 27-i befejezési dátum szerepel, de ez félreértés lehet. Salmon bevezető tanulmányában az olvasható (uo. VII.), hogy e napon egy vizsgálati okmány kelt, amely Philippe de Beaumanoir egy clermont-i *bailliként* elkövetett visszaélését feltárni hivatott eljárásról tudósít. Mivel pedig a *Coutumes de Beauvaisis* elején Beaumanoir a poszt birtokában lévőnek mondja magát, művének több évig tartó megírását ekkorra be kellett fejeznie, amennyiben feltételezzük, hogy a jelzett napon elmozdították ebből a hivatalából. Ám a vizsgálat végkimenetelét az okmány nem említi, és maga a szócikk szerzője is azt írja, hogy Beaumanoir „legalább 1283-ig” gyakorolta hivatalát Clermont-ban. *Tyl-Labory*. G.: Philippe de Beaumanoir i. m. 1137.

⁶³ A könyvtárnyi szakirodalom összefoglalása: *Félix Lecoy*: Introduction. In: Guillaume de Lorris – Jean de Meun: *Le Roman de la Rose*. Szerk. Félix Lecoy. (Les Classiques français du Moyen Âge) Paris 1965–1982. I. V–X.; *Daniel Poirion*: *Le Roman de la Rose*. (Connaissance des Lettres) Paris 1973. 5., 219.; *Armand Strubel*: Guillaume de Lorris – Jean de Meun. *Le Roman de la Rose*. (Études littéraires) Paris 1984. 5.; *Uő*: Introduction. In: *Guillaume de Lorris – Jean de Meun*: *Le Roman de la Rose*. Édition d’après les manuscrits BN 12786 et BN 378. Szerk. Armand Strubel. (Lettres gothiques) Paris 1992. 6–7.; *Szabics Imre*: Előszó. In: *Guillaume de Lorris – Jean de Meun*: *Rózsaregény*. Ford. Rajnavölgyi Géza. (Éötvös Klasszikusok 88.) Bp. 2008. 7., 11.; *Sylvie Lefèvre*: Jean de Meun. In: *Dictionnaire des lettres françaises* i. m. 817–819.

megszűnéséről, valamint a kényszerítő eszközökkel is rendelkező főhatalom megalapításáról.⁶⁴ Lássuk tehát, hogy a három mű – Beaumanoir esetében a Szűcs Jenő által részletesen bemutatott szöveghely (1453. §.) – milyen egymást követő szakaszokra osztja a kormányzati hatalom kialakítását, illetve az a két szöveg, amelyekben erről is szó esik, a szolgaság létrejöttét!

<i>Jean de Meun</i>	<i>Philippe de Beaumanoir</i>	<i>Kézai Simon</i>
1. Az emberi nem eredendő szabadsága. ⁶⁵	1. Az emberi nem eredendő szabadsága. ⁶⁶	1. [A hunok / magyarok eredendő szabadsága – erre Kézai nem tér ki, nyilván, mert ez az állapot nem változik meg akkor, amikor a közösség önmagát irányítja.]
2. Csalás (<i>Baraz / Barat</i>), majd nyomában Góg (<i>Orgueulz</i>) érkezése; az emberek elkezdik megvetni a velük egyenlőket; kialakul a magántulajdon, elszaporodik a bűnözés. ⁶⁷	2. A népek szaporodnak – a bűnök sokasodnak a góg és a bírvány miatt. ⁶⁸	2. A nép szaporodik. ⁶⁹
3. Egy erős parasztot uralkodóvá (<i>prince et seigneur</i>) választanak. Az utóbbi megesküszik, hogy – igazságot szolgál; – megvédi tulajdonukat. Cserébe javakat kap tőlük. ⁷⁰	3. A közösség királyt választ (<i>roi et seigneur</i>); feladata: – igazságot szolgál; – jogi normákat alkot; – védi őket az ellenségtől – és a rossz bíraktól. ⁷¹	3. Hat vezért (<i>capitanei / duces vel principes</i>) és egy <i>rector</i> t választanak, akinek bíraskodás a feladata. (A közösség mindegyiküket leteheti, a <i>rector</i> ítéleteit felülbíráhatja.) ⁷²

⁶⁴ A Rózsaregényt Armand Strubel kiadása (az alábbiakban: *Le Roman de la Rose*) és Rajnavölgyi Géza fordítása (az alábbiakban: *Rózsaregény*) alapján idézzük. Az adatokat lásd az előző jegyzetben.

⁶⁵ *Le Roman de la Rose* 8359-8458. és 9497-9674. vers; *Rózsaregény*, 8365-8466. és 9505-9680. vers.

⁶⁶ *Beaumanoir*: *Coutumes* i. m. II., 235.: [...] au commencement tuit furent franc et d'une meisme franchise, car chascuns set que nous descendimes tuit d'un pere et d'une mere.

⁶⁷ *Le Roman de la Rose* 9532-9612. vers; *Rózsaregény* 9540-9617. vers.

⁶⁸ *Beaumanoir*: *Coutumes* i. m. II., 235.: Mes quant li pueples commença a croistre et guerres et mautalent furent commencié par orgueil et par envie, qui plus regnoit lors et fet encore que mestiers ne fust...

⁶⁹ SRH I. 147. 1–2. sor: Igitur in aetate sexta saeculi multiplicati Huni in Scitia habitando ut arena,...

⁷⁰ *Le Roman de la Rose* 9613-9620. vers: „Un grant vilain entr'euls eslurent, / Le plus ossu de quanqu'il furent, / Le plus corsu et le greigneur, / Et le firent prince et seigneur. / Cil jura que droit leur rendroit / Et que leur loges deffendrait, / Se chascuns endroit soi li livre / Des biens dont il se puisse vivre.” *Rózsaregény* 9619-9626. vers: „Erős fickó volt, nagydarab / megtermett, jó derék alak, / nem volt közöttük több ilyen / – ő lett hát a fejedelem. / Esküt tett, hogy ítélkezik, / s megvédi házuk, javaik, / vagonukból ám adjanak, / miből jól él, s óv másokat.”

⁷¹ *Beaumanoir*: *Coutumes* i. m. II., 235.: [...] la communeté du pueple, cil qui avoient talent de vivre en pes, regarderent qu'il ne pourroient vivre en pes tant comme chascuns cuideroit estre aussi grans sires l'uns comme l'autres: si eslurent roi et le firent seigneur d'aus et li donnerent le pouoir d'aus justicier de leur mesfès, de fere commandemens et establissemens seur aus. Lásd még a 74. jegyzetben idézett szöveg elejét.

⁷² SRH I. 147. 1–4 és 8–14. sor: [...] Huni [...] in unum congregati, capitaneos inter se, scilicet duces vel principes praefecerunt [...] Constituerunt quoque inter se rectorem unum [...] qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures ac latrones. Ita quidem, ut si rector idem immoderatum sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet.

<i>Jean de Meun</i>	<i>Philippe de Beaumanoir</i>	<i>Kézai Simon</i>
4. Az előbbi mellé segítőköt rendeltek, akik járadékok, adók és földbirtokok uraként földbirtokosokká (<i>princes terriens</i>) váltak. ⁷³	4. Az utóbbi két feladat ellátásában a király segítői a legjobbak közül kiválasztott nemesek, akik a királynak engedelmességgel végzik feladatukat. ⁷⁴	4.
5.	5. A szolgák eredete: – hadifoglyok; – a szabadságukat eladók; – a király elrendelte hadba vonulást visszautasítók; – a csatából megfutók; – azok, akik magukat önként a „szenteknek” (vagyis az egyes egyházaknak) adták; – azok, akiket a nagyurak erővel alávétettek. ⁷⁵	5. A közösség hadba hívó rendeletét ok nélkül nem teljesítők büntetése: – halál; – „reménytelen helyzetnek teszik ki” [Geric J. szerint: száműzetés]; – örökös szolgaság. ⁷⁶

Vessük össze ezek után a Szűcs Jenő által Beaumanoir és Kézai esetében egyaránt megfigyelt öt „motívumot” a táblázatunkból kirajzolódó képpel!

1. *Az emberi közösség eredendő szabadsága. 2/a. Az emberek „megszakodása” és a hatalomátruházás mozzanatának összefüggése.* A két francia szerző művében az eredendő emberi szabadság nembeli; a magántulajdon, valamint a kormányzat meghonosodása véget vet ennek az állapotnak, egyben a kényszer megjelenésével jár együtt. Romlásról van tehát szó, amelynek útját inkább kövezi ki a mindkettőjük által említett bűn, mint az emberek Beaumanoir által jelzett megszaporodása. Simon mester csak egyetlen néppel – a hunokkal, avagy magyarokkal – foglalkozik, akiknek eredendő szabadságát nem szünteti meg az önkormányzó *communitas* intézményesülése; pusztán technikai intézkedés ez a nép megszaporodása miatt, nem pedig a bűn következménye vagy orvossága, hiszen a közösséget megosztó bűn majd később jelenik csak meg. (Az erő alkalmazása ennek az *exercitusként* létező népnek az esetén „kifelé” biztosan nem számított Kézai szerint bűnnek.)

⁷³ Le Roman de la Rose 9624-9636. vers; Rózsaregény 9630-9641. vers

⁷⁴ *Beaumanoir*: Coutumes i. m. II. 235.: [...] et pour ce qu'il peust le pueple garantir contre les anemis et les mauvès justiciers, il regarderent entre aus ceus qui estoient plus bel, plus fort et plus sage, et leur donnerent seignourie seur aus en tel maniere qu'il aidassent a aus tenir en pes et qu'il aideroient au roi, et seroient si sougiet por aus aidier a garantir.

⁷⁵ *Beaumanoir*: Coutumes i. m. II. 236.: Et li serf si sont venu par mout de manieres d'aquisicions. Car li aucun sont venu par estre pris de guerre: si donnoient servitude seur aus et seur leur oirs pour raençon ou pour issir de prison; et li autre sont venu parce qu'il se vendioient, ou par povreté, ou par couvoitise d'avoit; et li autre sont venu quant li rois avoit a fere et il aloit pour combatre contre estrange gent et il commandoit que tuit cil qui pourroient armes porter li alassent aidier, et qui demourroit, il et si oir seroient de serve condicion; et li autre sont venu de ceus qui se fuioient des batailles; et li aucun sont venu de ceus qui se donnerent as sains et as saintes par devocion puis que la fois crestienne commença a venir; et li autre sont venu parce qu'il n'ont eu pouoir d'aus defendre des seigneurs qui a tort et par force les aont atrés a servitude.

⁷⁶ Lásd 6. jegyz.

2/b. *A hatalomátruházás ténye.* A különbség a francia szerzők és Kézai között itt valóban az eltérő politikai elképzelésekből adódik (monarchia – önkormányzó *communitas*). Simon mesternek ráadásul alkalmazkodnia kellett a magyar krónikahagyományhoz is (a kapitányok és a *rector* együttesen hetes számában, a nevek részbeni átvételében).

3. *Az átruházott hatáskörök sora (igazságszolgáltatás – hadvezetés – rendeletek kiadása).* A két francia szerző – egyébként igen eltérő hangütésű – leírásában az első uralkodó különböző hatásköröit sorolja fel. Kézainál a kapitányok – ki nem mondott, mert egyértelmű – feladata a katonai irányítás, a *rector* pedig bíraskodik. A parancsnoki és a bírói funkció mindhárom szövegben jelen van, az eltérések itt is a francia szerzők monarchista világa és a Kézai által elképzelt önkormányzó *communitas* működésének különbségéből fakadnak. Az átruházott hatáskörök között a jogi normák alkotásáról csak Beaumanoirnál esik szó, hiszen Kézainál ez a *communitas* hatáskörében marad.

4. *A „rossz bírák” letételének, a helytelen ítéletek hatálytalanításának lehetősége.* A fellebbviteli bíraskodás feladata hasonlóképpen oszlik meg, mint a jogi normák alkotásának esetében (ehhez is csak Beaumanoir és Kézai szól hozzá). Ezen a téren éppúgy, mint a jogi normák alkotásánál, Szűcs Jenő a koncepcionális eltérésekkel indokolt különbségeknél fontosabbnak tartja, hogy e témák egyaránt megvannak a clermont-i *baillínál* és IV. László „hű klerikusánál”.⁷⁷ Ez a tény azonban egyszerűen magyarázható azzal, hogy mindkét szerző jogász volt (eltérően a filológus-tanító – esetleg klerikus – Jean de Meuntől, akinek trabális uralkodója dramaturgiailag sem hagy helyet a jogi finomságoknak).

Az eddigiekben tehát jóval több egyezést találtunk – a részleteken túl a koncepció belső logikájában is – Jean de Meun és Philippe de Beaumanoir, mintsem ez utóbbiak és Simon mester között. Ezek sora kiegészül az iménti táblázatunk 4. pontjába foglaltakkal: a két francia szerző a monarchia megalapításához társítja a „segítők” kiemelkedését, vagyis a nemesség geneziséét. Mivel a bűn ekkorra már megrontotta az eredendő emberi szabadságot, ezért nem meglepő a társadalmi hierarchia szintjeinek elkülönülése. Kézainál a mindenkire kiterjedő szabadság veszte az ő koncepciójának megfelelő ősbűn – szembefordulás az önkormányzó *communitas* rendelkezésével – következménye lesz majd.

A francia szerzők az aranykor letűntéről kialakult antik elgondolás a bűnbeesés keresztény tanával is összeegyeztethető változatából indulnak ki. Náluk az ősbűn a gőg és a bírvágy; ezek ássák alá az emberek eredendő szabadságát, mely helyzetre a monarchia és a nemesség létrejötte némileg orvosságot nyújt. Ez utóbbi megítélésében persze tetten érhetők az eltérések az új helyzet nyers brutalitását

⁷⁷ Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 432–433.

kiemelő Jean de Meun és a hierarchiára nála lényegesen optimistábban tekintő Philippe de Beaumanoir között. Elvileg nem lehetetlen, hogy Philippe lovag olvasta a *Rózsaregény* kevéssel műve előtt elkészült részét, ám a *Coutumes de Beauvaisis* kiegyensúlyozott, szakmai, nem polemikus jellege valószínűtlennek teszi, hogy az utóbbi szöveg idézett része az előbbire válaszolt volna. Ugyanez a kiegyensúlyozottság azonban alapot ad annak a feltételezésére, hogy a *bailli* a kormányzat eredetének az ő közegében hagyományként rögzült magyarázatát emelte be szakmunkájába. Jean de Meun a *Rózsaregény* „befejezésekor” nyilván nem ismerte ezt a *coutumier*-t (az ellenkezője kronológiailag lehetetlennek tűnik), ám a benne olvasható történettel találkozhatott, és meglehet éppen ez ingerelhette szatirikus válaszra.⁷⁸ Pusztán logikailag ugyan állítható, hogy a szolgaság keletkezésének a hadba vonulás megtagadására visszavezetett magyarázata – kilépve a lovagi epika Nagy Károly-i világából – úgy jelent meg Beaumanoir művében, „hogy elszakadt konkrét epikai szövegösszefüggésétől és általános elmélet szintjére emelkedett”.⁷⁹ A lényeg azonban az, hogy a clermont-i *bailli* egy a műveltek szélesebb körében ismert, a társadalmi egyenlőtlenségek, a magántulajdon és a kormányzat eredetére egyaránt magyarázatot kínáló általános elméletből indult ki, egy olyan teóriából, aminek semmi nyoma nincs Kézai művében. Simon mester „hun–magyar alkotmánytanának” problémaköre és szövegösszefüggései egyaránt más irányba mutatnak. Szerinte az általa tárgyalt egyetlen nép „aranykora” az önkormányzó *communitas* kormányzatának keretei között is fennmaradt, bár a közösség bizonyos tagjainak gyávasága révén annak előnyeit már kevesebben élvezik (a szolgaságba kerülők pedig csak azt kapják, amit megérdemeltek). (Más kérdés a keresztény korszak bizonyos szolgálainak, az udvarnokoknak a léte, amely – mint tudjuk – Kézai szerint a római egyházzal és Géza fejedelem, valamint Szent István és Kálmán királyok akaratával dacoló „hatalmasok” visszaélésének eredménye: c. 95–96.⁸⁰) Még az azonos tartalmú kijelentések is más rendszerbe

⁷⁸ A Jean de Meun e nézeteinek vizsgálatára, illetve antik és 13. századi – főleg francia – összefüggéseinek feltárására vállalkoztam „Un grant vilain entr’euls eslurent. A politikai hatalom eredete a Rózsaregényben (források és kontextus)” című írásomban, mely az ELTE BTK-n 2009. május 5-én Sz. Jónás Ilona tiszteletére tartott, „A Rózsaregény. Kontextus, üzenet, recepció” című konferencián elhangzott előadás lényegesen bővített változata. A konferencia anyaga azóta sem látott napvilágot, a tanulmány Beaumanoirt is tárgyaló része azonban megjelent. Lásd Molnár Péter: A kormányzat eredete a 13. század közepi francia nyelvű tudományos népszerűsítő irodalomban. Jean de Meun vonatkozó megjegyzéseinek korabeli összefüggései. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae I.) Bp. 2014. 63–74.

⁷⁹ Szűcs J.: *Társadalomelmélet* i. m. 430.

⁸⁰ SRH I. 192–193. Ebből a szempontból is érdekes, hogy Kálmán az Álmos-ági történetírásra visszavezethető sötét ábrázolásának nincs nyoma Kézai művének „történeti” részében (c. 64.) sem: uo. I. 182–183. Vö. a hazai krónikák hagyomány a 14. századi krónikakompozíció által fenntartott elbeszéléssel (c. 142–152.): uo. I. 420–433. IV. László „hú klerikusa” az előző nemzedéktől örökölhette a

illeszkedve és ezzel más értelmet hordozva tűnnek fel a két szerzőnél. Philippe lovag az aranykori állapotok jellemzőjeként, az egész emberiségre vonatkoztatva tesz említést arról, hogy „mindnyájan egyetlen apától és egyetlen anyától származunk”, míg Simon mester az azonos nyelvi közösséghez tartozók számára furcsa eltérő jogi státusát magyarázandó, csak a hadba vonulást ok nélkül elmulasztók szolgaságra taszításakor emlékeztet arra, hogy „valamennyi magyar egy apától és egy anyától származik”.⁸¹

5. *A szolgaság keletkezése a hadba hívó parancs megtagadásának következtében.* Hátra van még, hogy a jelen keretek között legfontosabb kérdésben összevessük Beaumanoir és Kézai álláspontját (Jean de Meun ezzel nem foglalkozott – talán azért, mert az uralkodói posztra emelkedett „nagydarab paraszt” nem nemesi rangú alattvalójának lenni már eleve szolgaságnak számított a szemében). Szűcs Jenő úgy gondolta, hogy Beaumanoir – mint más kérdésben, itt is – „eklektikus” módon többféle egykorú nézetet gyűjtött egybe [...], a legbővebben azonban e sajátos francia gyökerű magyarázatot fejtette ki”.⁸² Való igaz, hogy a fenti táblázat 5. pontjában, Beaumanoir rovatában olvasható jogcímek közül e szerző a legtöbbet a katonai szolgálattal kapcsolatos kettőről írt – bár itt is csak az adott jogcímek tárgyszerű, körültekintő megfogalmazására szorítkozott.⁸³ Érdemes a Szűcs Jenő által megvizsgált szöveghelyet összevetnünk a *Coutumes de Beauvaisis* 45. fejezetének másik – általa csak jelzett, de nem elemzett – passzusával (1438. §.). Az utóbbiban a szolgaság eredetét három visszaélésre vezeti vissza Beaumanoir. Ezek közül az első helyen ír arról, hogy egyesek „a korona ellen” indított hadi vállalkozásokból ok nélkül távol maradván jutottak szolgaságra. Mint hozzáteszi: ők „jó sokan vannak”.⁸⁴ Másodikként említve – itt a leghosszabban ezzel az esettel foglalkozik – a magukat vallási okból „a szenteknek adó” szolgákról ír, leginkább azért, mivel eredetileg

Kálmánt a magyar „szent királyok” sorába helyező elképzelést, mint arról Rogerius (c. 1.) megjegyzése is tanúskodik: SRH II. 552. 23–25. sor. Vö. II. közlemény, 92. jegyz. Nehezen dönthető el, hogy 1208-ban, amikor II. András második fiát Kálmánnak kereszteltette, e névadást a könyves király tekintélye vagy a német nyelvterület délkeleti részén népszerű Szent Kálmán kultusza indokolta-e – az utóbbit közvetíthette az anya is (bár családjában – amennyire ezt tudjuk – e név nem volt használatos). Az azonban egyre valószínűbb, hogy a korábbi magyar királyok törvényeinek fölöttébb szelektíven fenntartott korpuszában ekkortájt rögzült a – Szent István, illetve Szent László neve alatt fennmaradt törvénykönyvek mellett – Kálmán király alatt megalkotott jogi normák helye. *Mikó Gábor*: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. Századok 150. (2016) 337–338.

⁸¹ Lásd 7. és 66. jegyz.

⁸² *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 432.

⁸³ Lásd 75. jegyz.

⁸⁴ *Beaumanoir*: *Coutumes* i. m. 226–227.: *Servitudes de cors si sont venues en mout de manieres: les unes pour ce qu’anciennement, quant l’en semonnoit ses sougiès pour les os ou pour les batailles qui estoient contre la couronne, l’en i metoit tele peine a la semonse fere que cil qui demouroient sans resnable cause demouroient serf a tous jours, aus et leur oirs; et par cest cause en est mout.*

önként vállalt terheiket az egyes egyházak jószágigazgatói önkényesen felemelve foglalták írásba.⁸⁵ Végül pedig a magukat nyomorukban önként szolgának eladók következnek, együtt a védelemre szorulva ilyen státust önként vállalókkal.⁸⁶ E három jogcím mindegyike szerepelt már az előzőleg áttekintett szöveghelyen is; együttesen jelölik azokat a pontokat, melyek iránt a szerző különösen érdeklődött. Mint azt láthattuk, a szolgálásnak a katonai szolgálat alól kibúvó „gyávákról” kialakított fiktív historizáló magyarázata valóban komolyan foglalkoztatta a clermont-i *baillit*, ám ez áll az egyházi birtokok jobbágyainak kérdéskörére is. A két helyen felsorolt jogcímek sora ráadásul nem csak pusztá díszlet, azok nem tudálékos szószaporítás eredményeként kerültek be a műbe. A francia szerző műve e pontján a jobbágyfelszabadítás különböző formáival foglalkozik, amelyek szorítkozhatnak egyes jobbágyi terhek elengedésére is. Ez ráirányítja a figyelmét arra, hogy a clermont-i grófságban különböző státusú jobbágyok élnek, és őket eltérő jogi helyzetüknek megfelelően különböző terhek sújtják.⁸⁷ Ezt látva tartja szükségesnek, hogy megalakossa e sokféle jobbágyi állapot historizáló magyarázatait.

Mint az műve már felidézett végéből kiderül, a szintén jogász Kézai Simon is tisztában volt hazája függő népelemeinek zavarba ejtő sokféleségével (c. 95–99).⁸⁸ Az által elképzelt „hun–magyar alkotmánytan” megalkotásakor azonban csak a szabad harcosok és a szolgák dichotómiájára van szüksége. A „nemzeti” szolgálás kialakulásának szükségképpen egyedüli magyarázatát olvashatjuk ezért műve 7. fejezetében – miközben a hadba vonulástól ok nélkül tartózkodók másik két büntetésneme nála valóban csak tudálékos töltelék a lényegi mondanivalóhoz képest. A Szűcs Jenő által az 5. pontba felvett rokon „motívumot” tehát Beaumanoir és Kézai valójában gyökeresen eltérő célból és módon illesztették be itt elemzett szöveghelyeikbe.

Ha a clermont-i *bailli* és IV. László „hű klerikusa” egymástól lényegesen eltérő módon is variálta, tagadhatatlan, hogy közös témát dolgoztak fel. E téma azonban a Kézainál olvasható változathoz sokkal közelebbi formában tűnik fel a két említett *chanson de geste* három szövegváltozatában, mintsem Beaumanoirnál.

⁸⁵ Uo. 227.: La seconde cause par laquelle il est mout de sers, si est pour ce que, ou tans ça en arriere, par grant devocion mout se donnoient, aus et leur oirs et leur choses, as sains et as saintes et paioient ce qu'il avoient proposé en leur cuers. Et les redevances qu'il paioient li receveur des biens des eglises metoient en escrit et ce qu'il pouoient trere de leur connoissance, et ainsi usoient sur aus et ont tous jours puis usé plus et plus par la malice qui est creue plus en aus que mestiers ne fust, si que ce qui premieremet fut fet par cause de bonne foi et par devocion est tourné au damage et en la vilenie des oirs.

⁸⁶ Uo.: La tierce maniere comment plusieurs sont devenu serf, si fu par vente, si comme quant aucuns cheoit en poverte et il disoit a aucun seigneur: „Vous me donrés tant et je devenrai vosters hons de cors.” Et aucune fois le devenoient il par leur propre don pour estre garanti d'autres seigneurs ou d'aucunes haines que l'en avoit a aus.

⁸⁷ Uo. 234–235. 1452. §.

⁸⁸ SRH I. 192–194.

Az elképzelés francia szálának feltárása ugyanakkor indokolt volt. Ez a munka azonban folytatásra várt, hiszen Henri Lemaître – és nyomában Szűcs Jenő – igen csekély forrásanyagra alapozva vonta le következtetéseit, mely legfeljebb a probléma azonosítását tette (volna) lehetővé.

Újabb utak és tévutak a téma hazai kutatásában (1. rész)

Szűcs Jenő a jelen keretek között tárgyalt elképzelését a nagy Kézai-tanulmány megjelenése óta három kihívás érte. 1.) Geric József – eltérve saját 1957-es álláspontjától – már a „nemzeti” szolgaság eredetének Kézai-féle elméletét is a római jog egyetlen szöveghelyére vezette vissza. 2.) Veszprémy László Simon mester esetleges forrásainak körébe bevont bizonyos katalán szövegeket és a Pseudo-Turpinus-*gestát*. 3.) Györffy György Troisfontaines-i Alberik egyik szöveghelyére támaszkodva amellet érvelt, hogy az elmélet hazai recepciójára már Kézai előtt sor került. Lássuk, hogy mi marad Szűcs Jenő elképzeléséből e három felvetés nyomán, melyek közül az első a „francia szál”, a harmadik pedig Kézait iktatja ki a magyarázatból.

1.) Újabbán feledésbe merülni látszik, hogy Geric József a hazai korai rendiség általa vélt aquileiai inspirációs forrásainak feltételezéséig részben korábbi Kézai-tanulmányából kiindulva jutott el. A kérdéskört először felvető munkájában összefüggésbe hozta az 1298. évi *decretum* bizonyos rendelkezéseit Kézai *gestájával*; egyrészt a nemesség egységének hangoztatása miatt, másrészt pedig azért, mert a törvény 5. cikkelye a hatalmaskodókat örökletesen zárja ki a nemességből, akár csak Kézai teszi ezt a hadba vonulás alól ok nélkül magukat kivonókkal. A szerző megfogalmazása mindenesetre igen óvatos: „A nemesi jog alapelveinek rokon felfogása és a nemességtől megfosztó cselekmény azonos megítélése szintén arról tanúskodik, hogy a III. András-kori törvény ugyanannak a szélesebb értelemben vett műhelynek, ’jogi iskolának’ a szellemi terméke, mint a *gesta*.”⁸⁹ A Kézainál, illetve az említett törvénycikkelyben olvasható rendelkezések témakörei (egyik a hadba vonulást szabotálókat, másik pedig a hatalmaskodókat bünteti) elég távolinak tűnnek egymástól; talán ezzel magyarázható, hogy a szerző ekkor a hadi szolgálat kérdését nem is említi. Szempontunkból ennél is érdekesebb, hogy itt inspirációs forrásként kizárólag Simon mester „északitáliai [sic] tanulmányai és személyes élményei” kerülnek szóba, a „francia szál” nem, noha egyébként Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmányát a szerző idézi, mégpedig pozitív értékeléssel.⁹⁰

⁸⁹ Geric József: Krónikáink és a III. András-kori rendi intézmények friauli-aquileiai kapcsolatairól. Filológiai Közlemények 21. (1975) 315.

⁹⁰ Uo. 315–317. (Az itáliai *comune*-kormányzatok mint Kézai inspirációs forrásai – Attila *more Romano* királlyá választásának római jogi gyökerei. Az idézet: uo. 315.) Kevéssel alább Geric József eljut addig a feltételezésig, mely szerint az aquileiai egyházfőjedelemség politikai berendezkedése jelentős

A korai rendiségről írt monográfiában azonban már feltűnnek a Szűcs Jenő által említett francia párhuzamok, Gerics József azonban ezt követően így folytatja: „A vagyontalan katonaszökevények ilyen büntetése teljes összhangban volt a római jog rendelkezésével. Eszerint ui. ’a legmagasabb fokú jogvesztés az, amikor valaki polgárjogát és szabadságát veszíti el. Ez történik azokkal, akik a *census* alól kivonják magukat. Őket a *census* törvényes rendje eladatni rendeli (Gaius 1,160: *Maxima est capitis deminutio, cum aliquis civitatem et libertatem amittit, quod accidit incensis, qui ex forma censuali venire iubentur*).’ A római jog tehát a legsúlyosabb kapitális büntetést mondta ki a hadiszolgálat alól kibúvókra. A huntörténetben rájuk előírt halálbüntetést, rabszolgaságot és számkivetést korábban már sikerült azonosítanom a római kapitális büntetési módokkal. Most a hadiszolgálat alóli kibúvás és a legsúlyosabb kapitális büntetés római jogi példája van előttünk, Kézai történeti alapkoncepciójának közvetlen mintája. Simon mester tehát a római jognak a hűbéri gyakorlat által is szentesített elemét alkalmazta.”⁹¹ Máshogy megfogalmazva: a francia forrásokban és Kézainál a vizsgált kérdésben megfigyelhető összhang véletlen egybeesés eredménye; mivel Simon mester a hadba vonulás alóli kibúvás büntetési tételeinek rendszerét a római jogból veszi, így az egyik büntetési mód, a szolgaságra vetés esetében is ez a helyzet, amelyet immár egy konkrét szöveghely is alátámaszt. Pályája végén Gerics József álláspontját e kérdésben még nyomatékosabban fogalmazta meg: „Kézai tehát a hún–magyar kommunitas [sic] szervezetét itáliai kifejezéssel kommunénak [sic] nevezve, kormányzását az ottani városállamok tisztségviselőinek elnevezése szerint rektorra és kapitányokra bízta, a szabadság elvesztését pedig kifejezetten a római jog szerint magyarázta.”⁹²

Az a gyanúm, hogy Gerics József ebben az esetben a jogászok csötlésének, pontosabban ahistorikus szemléletmódjának áldozata lett. A jeles történész a Kr. u. 2. századi jogász, Gaius *Institutioneseinek* szöveghelyét Theodor Mommsen a

hatást gyakorolt Kézai gondolkodására: uo. 318–319., 322. E felvetés bírálatát a későbbiekben tervezem elvégezni.

⁹¹ Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 257. A szerző itt is hamarosan eljut a Kézai politikai gondolkodására gyakorolt aquileiai hatás téziséig: uo. 258. Meg kell említenünk, hogy szerzőnk Kézai-tanulmányában éppenséggel a hadi szolgálat alóli kibúvás római jogi eredetének feltételezése miatt bírálta Kardos Tibort. *Uő.*: Adalékok i. m. 132. 28. jegyz. E bírálatára a jelen jegyzet elején idézett munkájában nem tér vissza.

⁹² Gerics József – Ladányi Erzsébet: A római jog hatása a krónikásra: a szabad jogállás elvesztésének oka Kézai gestájában. In: *Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára.* Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. Székesfehérvár 2004. 184–185. (az idézet az utóbbi oldalon). Érdekes, hogy ekkor a szerző mellőzte az „aquileiai szál” említését, és kizárólag a *communék* Itáliájában látta Simon mester politikai gondolkodásának inspirációs forrását. Kevéssel utóbb azonban újra „a friauli-aquileiai patriarkátus államszerkezetének kiterjedt ismeretét” feltételezte Kézainál. Lásd Gerics József – Ladányi Erzsébet: A római és kánon jog [sic] alkalmazásai XIII. századi törvényekben. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára.* Szerk. Füzes Ádám – Legeza László. Bp. 2006. 663.

római büntetőjog történetét feldolgozó tankönyvéből idézve meglepő módon nem látott abban problémát, hogy Kézai Simon miként ismerhette Gaius említett sorait.⁹³ Az utóbbi *Institutioneseinek* java részét persze átvették a Iustinianus császár neve alatt elkészült azonos című tankönyvbe, ám oda e cikkelynek csak az első – általános – fele került át, az *incensiről* szóló „esettanulmány” nem.⁹⁴ E „királyi út” mellett a gaiusi mű számos részlete a II. Alarich által összeállítani rendelt római jogi törvénykönyvön (*Lex Romana Visigothorum* vagy *Breviarium Alarici*) keresztül vált ismertté a középkorban; e passzusok közül több aztán utat talált abba a *Libri Feudorumba*, amelyet a 12. század végétől oktattak a római jogi karokon.⁹⁵ Csakhogy a Gerics József által idézett cikkely már a *Breviarium Alarici*-ba sem került bele.⁹⁶ Az eredeti gaiusi mű egyetlen fennmaradt példányára pedig csak 1816-ban lelt rá a jeles romanista, Barthold Niebuhr egy addig a veronai székeskáptalanban lappangó 5. századi kódexben.⁹⁷ Semmi jele, hogy ezt a korai kéziratot Kézai korában használták volna (egy 12. vagy 13. századi kódex, esetleg a régi kézirat későbbi glosszái megalapozhatnának egy ilyen hipotézist – ám nincsenek ilyenek), így az is kizárt, hogy Simon mester ismerte volna a csak a teljes gaiusi műben olvasható mondatot. Hozzátehetjük: IV. László „hű klerikusa” számára műve adott helyén a „nemzeti” szolgaság magyarázata, a hadba vonulás alól magukat kivonók örökös szolgaságra vetése volt fontos, a *capitalia iudicia* hármas rendszerének másik két tagjával semmit nem kezdett, azok – mint az imént jeleztük – csak elméletének tudálékos töltelékeit alkották. A „római jog rendszere” itt arra adott módot ennek a korántsem előkelő származású szerzőnek, hogy kancelláriai kollégáinak többségénél nyilván magasabb szintű – egyetemen szerzett – romanista szaktudását fitogtassa.

⁹³ Gerics J.: A korai rendiség i. m. 258. 83. jegyz. = *Theodor Mommsen*: Römisches Strafrecht. 2. kiadás. Berlin 1955. 44. 4. jegyz. (A mű első kiadása 1899-ben jelent meg.)

⁹⁴ Gai Institutionum commentarii quatuor... Szerk. E. Seckel – B. Kuebler. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Latinorum Teubneriana.) 6. kiadás. Lipsiae 1906. 42–43. A kiadók a cikkelyhez fűzött lábjegyzetben jelzik, hogy a Iustinianus neve alatt publikált tankönyvbe (*Institutiones* 1.16.1) a gaiusi mondatnak csak az *amittit*-ig tartó része került be.

⁹⁵ Peter Stein: A római jog Európa történetében. Ford. Földi Éva. (Osiris Könyvtár. Jogtudomány.) Bp. 2005. 47–48., 83–84. (E bevezető munka eredetije 1996-ban jelent meg.)

⁹⁶ A gaiusi *Institutiones* 5. századi, nyugati leegyszerűsített változata, az *Epitome Gai* ugyanis elhagyta a jog alapszabályai mellől a történeti példákat és az „esettanulmányokat”, ez utóbbi gyűjteményt azonban teljes egészében befoglalták a *Breviarium Alarici*-be. Uo. 42., 47. Vö. *Lex Romana Visigothorum*. Szerk. Gustav Haenel. Lipsiae 1849. 314–337 (= Liber Gai). A gaiusi *Institutiones* szerkezetét követve a Gerics József által felhasznált cikkelynek az utóbbi kompilációban a *Liber Gai* 7. *titulusában* (*De tutelis*) kellene lennie: uo. 322. (Nem fordul elő sem itt, sem a *Liber Gai* más cikkelyeiben.) Nem jutottam hozzá a *Breviarium Alarici* kritikai kiadásához: Le Bréviaire d’Alaric et les Epitome. Szerk. Jean Gaudemet. Milano 1965.

⁹⁷ Gai Institutionum i. m. VI. (Ph. E. Huschke bevezetője.) Vö. *M. Winterbottom*: Gaius. In: Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics. Szerk. L. D. Reynolds. Oxford 1983. 174.; Stein, P.: A római jog i. m. 156. Az egyetlen kéziratós példány jelzete: Verona, Biblioteca Capitolare ms. XV. (13.). A mű a 20. század folyamán Egyiptomban meglelt két papirusztöredéke végképp nem járhatott Kézai kezében.

I. Függelék

A „közösségi” kormányzat Kézai Simon szerint. Gerics József értelmezésének bírálata

Gerics József 1957-es Kézai-tanulmányában tehát – Horváth János nyomán – a Kézai Simon által elképzelt „hun–magyar alkotmány” korabeli politikai mintájaként még csak az itáliai *comune*-kormányzatokat jelölte meg: ezt *expressis verbis* megfogalmazza – Györffy György egy tévedését helyreigazítva – a hun–magyar *capitanei* kapcsán, de ugyanezt előfeltételezi (bár a kortárs olasz mintát itt nem említi) a Kézai latin szövegeiben szereplő *commune* szó hitelessége mellett érvelve.⁹⁸ E ponton ugyanakkor nem hivatkozik a tanulmányában egyébként többször idézett idősebb pályatársra, aki helyesen fejtette meg a Simon mesternél előforduló *pro communi* (vagyis *comune*-módjára történő) kormányzat értelmét.⁹⁹ Gerics József ekkor talán azért nem idézi Horváth Jánost, mert a Kézai-gesta 10. fejezetének e megfogalmazása mögött többet sejtett, mint amit Horváth János a jelzett helyen arról állított, tudniillik, hogy Kézai – nem következetes – italizmusát ebben az esetben is kigyomláta a későbbi kompilátor. Gerics József meggyőzően érvel amellett, hogy Váczy Péter figyelmetlenül a Géza fejedelem előtti kor egészére nézve fogalmazott úgy, hogy „a királyok [Kézai szerint] amolyan szolgabírák, akiket a közösség küld ki”.¹⁰⁰ Valójában – mint Gerics írja – Attila királyságát Simon mester olyan reális monarchiának ábrázolta, amely azonban a hun–magyar *communitas* létét nem szüntette meg, mint ahogy a „második bevonulás” utáni – immár keresztény – monarchia esetén is ez volt a helyzet IV. László „hű klerikusa” szerint. Abban is igazat adhatunk Gerics Józsefnek, hogy a *communitas* alkotó *populus Hungaricus* és a 10. fejezet említett szöveghelyén szereplő Géza fejedelem koráig tartó *pro communi*, vagyis *comune*-módjára gyakorolt kormányzat fogalmilag megkülönböztetendők egymástól. A magyarok Gézáig – hasonlóan a hunokról a 7. fejezetben írtakhoz – korlátozott mandátumú és bármikor leváltható *rector*, illetve kapitányok, avagy vezérek irányítása alatt éltek e koncepció szerint, és ennek kifejezésére kiválóan alkalmas az olasz *comune* latinositott változata.¹⁰¹

Azt azonban már nem látom be, hogy a 14. századi krónikakompozíció (valamelyik) kompilátora a Kézai-féle elképzelést súlyosan félreértve követett volna el hibát, amikor a 10. fejezet említett megjegyzésével párhuzamos szöveghelyén (c. 40.) a *pro communi*-t *per communitatem*-mel helyettesítette.¹⁰² „A *per communitatem* sokkal erősebb fordulat,

⁹⁸ Gerics J.: Adalékok i. m. 131. 14. jegyz., illetve uo. 108. és 130. 6. jegyz.

⁹⁹ Horváth J.: Árpád-kori i. m. 356–357. Vö. SRH I. 152. 6–7. sor.

¹⁰⁰ Váczy P.: A népfelség i. m. 556–557., 560–562. (Magam is foglalkoztam Váczy Péter e tanulmányának felületes, olykor légből kapott érvelésével. Lásd Molnár P.: Olvasta-e i. m. 428.)

¹⁰¹ Gerics J.: Adalékok i. m. 107–109.

¹⁰² SRH I. 169. 7–8. sor. Vö. Gerics J.: Adalékok i. m. 108.

mert egyrészt magát az 'alkotmányjogi' terminust, a *communitatem* vonja bele a meghatározásba és ezzel az igazgatás formáját, módját összebonyolítja magával az igazgatási formában élő közösséggel, másrészt a *per* előjáró kitételével a kifejezést még nyomatékosabbá teszi. A Kézai krónika *se regerent pro communi* kitételében a hangsúly a *se regerent*-en van, a *se regerent per communitatem* azonban az 'alkotmányjogi' terminus használatában a *per communitatem*-re tolja át a hangsúlyt.¹⁰³ A fontos történelmi életművében jeles filológusnak bizonyult Gerics Józseffel óvatosan vitába szállva egyrészt felhívnam a figyelmet arra, hogy – noha valóban más értelemben – mind a *commune*, mind a *communitas* „alkotmányjogi” fogalmak, másrészt pedig jelezném, hogy talán kiváló elődünk itt az indokoltnál nagyobb jelentőséget tulajdonított e fogalmi eltérésnek. A *pro communi* kormányzat esetén ugyanis Kézai szerint az általa valóban szolgabírói szintre lefokozott kapitányok, avagy vezérek és a *rector* személyén keresztül ténylegesen a *communitas* irányítja magát; Kézai *gestájának* 40. fejezetében ezért is küldheti ki Lélt és Bulcsút maga a *communitas Hungarorum* végzetesnek bizonyult hadjáratukra.¹⁰⁴ A *pro communi*-kormányzat tehát egyben *per communitatem*-kormányzat is. Attila, majd a keresztény magyar királyok alatt a *communitas* a felette álló, hadat indító, békét kötő, tisztviselőket kinevező királlyal osztozik a törvényhozás feladatában. Amikor a 14. századi krónikakompozíció (c. 10.) azt írja, hogy a magyarok Géza fejedelemig *se regerent per communitatem*, nem állítja tehát azt, hogy Gézától vagy utódjától, Szent István királytól kezdve már nem létezik többé *communitas* – ahogyan azt Gerics József vélte –, hanem csak arra utal, hogy ekkortól a királyok által irányított monarchia keretei között működött.¹⁰⁵ A *pro communi* megfogalmazás a *per communitatem*-mel szembeni elsőbbségét – a hun történet szerzőjeként Kézait jelölve ki – kevésbé a kifejezés által hordozott „közjogi” jelentés bizonyítja, hanem inkább – a *lectio difficilior* elvén túl – a latinosított olasz szavak kifejezetten Kézaira jellemző sora, amelyeket a krónikakompozíció későbbi kompilátorai ritkítottak meg pontosan úgy, ahogyan azt Hováth János vélte.¹⁰⁶ Kézai műve 7. fejezetében egyébként szintén Géza fejedelemig terjeszti ki a *rector* és a kapitányok letehetőségének szokását, amivel figyelmen kívül látszik hagyni a fivére személyében *rector*t kinevező Attila monarchiáját. E kérdésben azonban megfontolandónak látom Gerics József magyarázatát, mely szerint a 7. fejezet e mondata csak a választott tisztviselők letehetőségéről szól, a kinevezettekéről nem. Bár a 7. fejezet kérdéses mondata általánosan fogalmaz, Kézai egész hun történetét tekintve ez a megoldás logikailag lehetséges.¹⁰⁷

¹⁰³ Gerics J.: Adalékok i. m. 130. 6. jegyz.

¹⁰⁴ SRH I. 169. 7–8. sor. Ezt a szöveg helyet egyébként Gerics József is említi a Kézai-féle hun–magyar „alkotmány” értelmezésekor. Gerics J.: Adalékok i. m. 109.

¹⁰⁵ SRH I. 263. 13. sor. Vö. Gerics J.: Adalékok i. m. 108.

¹⁰⁶ A *commune* esetében egyébként a 14. századi kompilátor(ok) csak egy ízben, a 10. fejezet idézett helyén járt(ak) el így. Vö. a másik két esetben: SRH I. 163. 2–3. sor. = SRH I. 279. 21. sor, valamint SRH I. 163. 12. sor. = SRH I. 280. 17. sor.

¹⁰⁷ SRH I. 147. 14–16. sor. Vö. Gerics J.: Adalékok i. m. 130. 11. jegyz.

II. Függelék

A felkoncolás székely gyakorlata és Kézai művének 7. fejezete, valamint az utóbbi szöveg értelmének módosulása a 15–16. század fordulóján

Gerics József Kézai-tanulmányára mintegy válaszul – noha e szerző nevét nem említi – Horváth János a Simon mester művének 7. fejezetében szereplő büntetési módok újabb magyarázatával állt elő azt bizonyítandó, hogy IV. László „hű klerikusa” számára az idegen ideológiai mintáknál (vagyis a „népfenség” Váczy Péter nyomán Kézainál felfedezni vélt tételénél) fontosabb volt a korabeli magyar viszonyok múltba vetített idealizálása.¹⁰⁸ „E sokat idézett, de következetesen félreértett sorok teljesen érthetetlenek, ha – mint eddig – a táborban (*in castris*) történő ’hadi’ (*ad exercitum*) gyűlésnek értelmezzük” – írja.¹⁰⁹ Elképzelése szerint itt az „együvértartozókat” vagy rokonsági csoportokat jelentő „hadba” (Kézai Horváth János szerint ezt fordította volna *exercitus*nak), várakba (nem táborba), tanácskozásra (egyben bíraskodásra?) hívták volna a kikiáltók a szabad magyarokat. Horváth János úgy vélte, hogy fegyveres megjelenésről éppen azért esik szó Kézainál, mert a hadsereg mozgósítása esetén ez egyértelmű, gyűlésezés esetén viszont nem.¹¹⁰ Az ok nélkül távolmaradókra váró három büntetési mód közül a szolgálásra vetésre Horváth János egyetlen szót sem vesztegetett, ám az azt megelőző két szankció eredetére Verancsics Antal a székely gyűlésekről 1539-ben adott leírása alapján vélt saját magyarázatot adni. Verancsics arról írt, hogy az ülve tanácskozó rangosabb székelyeket fegyveresen körülálló „többiek” hangosan követik az érdemben a *potiores* által folytatott tárgyalásokat, ha pedig az utóbbiak a „többiek” akarata ellenére hoznának döntést, akkor a javaslattevő házát lerombolják, az illetőt pedig – ha utolérik – karddal felkoncolják.¹¹¹ Eddig idézi a szöveget Horváth János, aki a felkoncolásban a Kézainál szereplő kard általi kivégzést, a házrombolásban pedig – a Gerics József által javasolt száműzetés helyett – Simon mester *exponi in causas desperatas* megfogalmazásának értelmét

¹⁰⁸ Horváth János: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 67. (1963) 473–475.

¹⁰⁹ Uo. 473.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Horváth János a 16. század közepi szöveget saját fordításában hozza, a lábjegyzetben pedig a Marczali Enchiridionjában szereplő elavult kiadásra hivatkozik. Lásd uo. A mű kritikai kiadásában a következő részletről van szó: *Antonius Wrancius: Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniae libri duo. De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae liber tertius*. Szerk. Colomannus Eperjessy. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI.) Bp. 1944. 44. (III. 154–155. §.). A kiadó szerint a mű 1538-ban vagy annak táján íródott. Lásd uo. VI. Valójában az események sorában utolsóként a szerző János király és Jagelló Izabella házasságát (1539. március 2.) említi, ám nem tud az 1540 elején kitört erdélyi lázadásról. Lásd uo. 29. (II. 92. §.).

véli feltárni. Majd így folytatja: „Ebből a leírásból nyilvánvaló, hogy Kézai szeme előtt ilyenféle gyűlés lebegett. *Csupán* az marad kérdéses, hogy a gyűlésnek ez a formája a XIII. század folyamán megvolt-e még a magyaroknál is, vagy a székely szokásokat vetíti vissza Kézai a hun-történetbe és az államalapítás előtti magyar történetbe. *Egyáltalán nem lehetetlen*, hogy magyar viszonyokat tart itt is szeme előtt Kézai, mivel nyilvánvaló, hogy egy kisebb közösség gyűlése lebeg a szeme előtt. A faluközösségek pedig, ha felbomlóban is, még a XIII. században is megvannak.” Ám ha Kézai mégis a „székelyekről mintázta volna” a 7. fejezetben leírtakat, akkor – mivel Simon mester nem tűnik járatosnak az erdélyi székelyek dolgaiban – Horváth János jónak látja felhívni a figyelmet a XIII. századi dunántúli székely szigetekre.¹¹²

Kézai ugyan nem tudhat – amolyan Arany János-i módon – véleményt nyilvánítani e neki tulajdonított merész képzettársításokról, ám műve e keretek közt elemzett megjegyzéseiből kirajzolódó logika talán mégis lehetővé teszi a bírálatot. Szűcs Jenő ezt így végezte el: „Noha nem kizárt, hogy a *büntetésmódok* egyikének konstrukciójába ez az analógia csakugyan belejászott, az *in castris ad exercitum Hungaros adunabant*, hogy tudniillik *unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere* stb. kitételeket másként, mint valóban *hadbahívásként* értelmezni nem lehet, s nem is kell. Hogy itt az *exercitus* mintegy tükörszóként, a régi magyar ’had’ (egyebek közt ’rokonsági csoport’) fogalmát fedné, nem támasztható alá, főként egy olyan író szövegében, aki az egész hun társadalmat következetesen *katonai* szervezetben szemléli.¹¹³ Ezen túl igazolásra várna az a feltevés is, hogy a székelyek gyűlését valaha is ’hadnak’ hívták.”¹¹⁴

E súlyos szavakhoz – melyekkel (noha erről nem nyilvánított véleményt) nyilván Gericcs József is egyetértett – annyit tehetünk hozzá, hogy ha valamire nyilvánvalóan gondolt Kézai Simon, az a magyar etnikumú jobbágyok létének indoklása volt, melynek magyarázatául ő a hadi szolgálat alól kibúvókra kiszabott örökös szolgaság teóriáját ötlötte ki. Verancsics Antal gyűlésező székelyeinek történetéből azonban pont erre nézve nem lehet semmi következtetést levonni. Mint az a fentiekből remélhetőleg kiderült, Kézainál a szolgaságra vetés a voltaképpeni téma, a halálos ítélet és a száműzetés csak a tudálékos római jogi keret adalékai. Ha el is tekintünk Kézai korát a 16. század közepétől elválasztó kronológiai szakadéktól, ha Horváth Jánossal együtt feltételezzük a Kézai-kori dunántúli és erdélyi székelyek szokásainak azonosságát, ha adott-nak vesszük a 13. század közepi magyar parasztság egyfajta „bázisdemokrata”

¹¹² Horváth J.: A hun-történet i. m. 473–475. (A szó szerinti idézetek mind: 473.)

¹¹³ Mint láttuk ezt korábban maga Horváth János is fontosnak tartotta. Lásd 17. jegyz. Vö. Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m. 434–444., 450–452.

¹¹⁴ Uo. 521. 49. jegyz. (A szerző által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlt betűvel közöljük.)

gyűlésezési szokását (mégpedig fegyveresen, hiszen az a Kézai-féle elképzeléshez és Verancsics székelyeinek magatartásához egyaránt nélkülözhetetlen), akkor is igen furcsának tartanánk, ha Simon mesternek pont ez az állítólagos székely szokás jutott volna eszébe egy gyökeresen más logikájú kérdésre választ keresve.¹¹⁵

Verancsics Antal a székely gyűlésekről adott leírása ráadásul nem ér véget ott, ahol Horváth János befejezte idézetét: „Ha pedig [a házromboló székelyek] látják, hogy a bűnösök megbánták a tettüket, a házakat, amelyeket lerontottak, együttesen újjáépítik, és őket visszafogadják a barátságukba” – fordítja Kulcsár Péter Verancsics sorait.¹¹⁶ A humanista szerző – akkor még János király diplomatája – a már korábban „barbár erkölcsűként”, egyben férfiasként jellemzett székelyek közéletét is hasonló színekben ábrázolja tehát, és nála ez a lényeg. A barbárság idealizálásának antik-reneszánsz megoldását követve nyeri el formáját a szerző tollán az olykor prózai tényanyag. A székelyek ugyan nyilvános gyűléseken határoznak dolgaikban, ám a *potiores* szava dönt, ami persze olykor zajos tiltakozáshoz vezet a többiek részéről. Verancsicsnál az igazságérzeten esett sérelmet azonnal követi a nyers és sommás büntetés, amelyet – már ha a delikvens életben maradt – akár gyorsan felválthatja a nagyvonalú megbocsájtás és a közösségi jóvátétel. A bárbar egyszerűségben élő nép mérlegelni tehát nem nagyon képes, ám romlatlan szíve parancsára hallgatva kész azonnal büntetni vagy akár jutalmazni. Noha a humanista szerző e művében jócskán találunk hitelt érdemlő adatokat, a székely gyűlésekről adott leírása gondosan felépített dramaturgiát követ. A történet – számomra legalábbis – leggyanúsabb mozzanata éppen az a felkoncolás – jóvátehetetlen tett –, ami Horváth János (és bizonyos mértékig Szűcs Jenő) fantáziáját úgy megragadta. Egy ilyen gyakorlat létezését nem ártana alátámasztani más 16. század közepi forrásokkal – és akkor még mindig roppant messze vagyunk Kézai Simon korszakától.¹¹⁷

¹¹⁵ Ennyiben még Szűcs Jenőnél is szkeptikusabbak vagyunk, aki szerint – mint az az iménti idézet elejéből kiderül – a felkoncolás 16. század közepi állítólagos szokása valóban jóval régebbi lehetett, és inspirálhatta Kézai Simont a hadba vonulókra kiszabható halálbüntetés elképzelésekor. Lásd *Szűcs J.: Társadalomelmélet* i. m. 438–437. Abban persze teljesen igaza van itt Szűcs Jenőnek, hogy Kézai a „szkíta” sajátosságokat – az antik irodalomból vett toposzok mellett – mintegy *couleur locale*-ként kortárs kun és esetleg székely példákkal is hitelesíthette.

¹¹⁶ *Verancsics Antal: Két könyv Szolimán moldáviai és erdélyi hadjárataról. Harmadik könyv Erdély, Moldávia és Havasalföld fekvéséről (1538–1539)*. In: *Krónikáink magyarul*. III/3. (Történelmi Források). Vál. és ford. Kulcsár Péter. Bp. 2008. 130. (A székely gyűlések egész leírása itt olvasható.) Vö. *Wrancius, A.: Expeditionis* i. m. 44. (III. 156. §.) *Domos autem, quorum disturbant, ubi paenituisse delicti tales cognoverint, cura omnes instaurant et cum illis in gratiam redeunt.*

¹¹⁷ Horváth János felvetését annak ötletszerűsége, Kézai Simon és Verancsics Antal általa párhuzamba állított szövegeinek igen jelentős időbeli távolsága és az utóbbi szerző megjegyzéseinek humanista „szerkesztettsége” ellenére a Gerics József és Szűcs Jenő által adott – megalapozott – magyarázat (Kézai Simon a hadba vonulást megtagadókra kiszabott büntetésről írt műve 7. fejezetében) megfontolandó

Horváth János imént megbírált elképzelésének forrásvidékét kutatva figyelmet fel arra, hogy Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytanának” tézisei milyen módosulásokon mentek keresztül a 15–16. század fordulóján. (Meglehet ennek figyelemmel kísérése tanulságosabb, mint nagy elődünk egyik tévedésének cáfolata.) A 14. századi krónikakompozíció (c. 7.) apróbb hibákkal, de lényegében változatlanul vette át IV. László „hű klerikusának” e szövegrészletét.¹¹⁸ Thuróczy János krónikájában (c. 12.) azonban a hadba hívásról szóló mondat annyiban módosult, hogy a *communitas edictuma* immár a *generalis expeditio exercitus* mellett a közügyek megtárgyalására is szólíthat (*cum res communitatem equa sorte tangentes occurrerent*), ezért – nem meglepő módon – a részvétel nem csak fegyveres lehet (a címzett e szerint *armatus vel qualiter potest, compareat*).¹¹⁹ Antonio Bonfininél (I. *decas*, 2. könyv) teljesen eltűnik az „alkotmánytan”: Thuróczy szövegének általa átdolgozott változatában nem esik szó sem választott, kötött mandátumú és lehető *rector*ról és kapitányokról, sem részben közéleti célú gyűlésekről. Az ascoli mester csak a véres karddal közvetített hadba vonulási parancsról számol be, illetve az annak figyelmen kívül hagyása esetén az illetőt fenyegető egyetlen büntetésnemről, a halálbüntetésről, amit – mint azt személyesen látott erdélyi tapasztalatára hivatkozva állítja – ugyanazon véres karddal hajtanak végre.¹²⁰ A hazai nemesek és jobbágyok közti különbséget magyarázandó Werbőczy István *Tripartitum*ában (I^a Pars, c. 3.) Thuróczy Jánost követi, de két jelentős eltéréssel: egyrészt nem ejt szót arról, hogy a *rector* ítéleteit a *communitas* felülbíráhatja, sem arról, hogy az utóbbi leteheti az előbbit éppúgy, mint a kapitányokat; másrészt pedig a hadba vonulást ok nélkül elmulasztókra váró büntetések közül csak a halálbüntetést és a szolgaságra vetést sorolja fel.¹²¹

alternatívájaként szerepeltetik Mályusz Elemér és Kristó Gyula In: *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum II.: Commentarii* 1. i. m. 90. (jelzik Szűcs Jenő bírálatát is). Hasonlóan jár el Veszprémy László is: *Anonymus: A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László. *Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János. i. m. 130. 74. jegyz.

¹¹⁸ SRH I. 255. 8. sor – 257. 3. sor.

¹¹⁹ *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I.: Textus*. Szerk. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova VII.) Bp. 1985. 33. 27. sor – 34. 10. sor. Az idézett kifejezéseket lásd uo. 33. 27–28. sor, 34. 2–3. sor.

¹²⁰ *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt Josephus Fögel – Béla Iványi – Ladislau Juhász. I.: *Decas I.* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.) Lipsiae 1936. 55–56. *Ungarorum annales Unnos... referant... edicta dei voce et reipublice nomine precinisse; expeditionem tumultuariam et excogitatam circumlato cruento gladio pronunciatoque loco, que prestituissent temere, eodem gladio per medium cesos, quam consuetudinem adhuc in Transylvania in Turcorum tumultu observatam vidimus.*

¹²¹ Werbőczy István Hármaskönyve. Ford., bev. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1000–1895. Milleniumi Emlékiadás) Bp. 1897. 56. (Az 1517-ben megjelent *editio princeps* latin szövege.) Eckhart Ferenc szerint Werbőczy csak azért nem említette a *communitas* Kézainál és Thuróczyznál egyaránt szereplő jogait, mert műve adott pontján célja a nemesi

A Kézai által megteremtett hagyomány tehát két irányban ágazott el a 15–16. század fordulóján. Egyrészt a későbbi hazai nemesi közvélemény gondolkodását döntő mértékben befolyásoló művekben, Thuróczy krónikájában és – főleg – Werbőczy *Tripartitum*ában az ősi *communitas* által kiadott *edictum* már nem csak hadba, hanem tanácskozásra szólított; ezt egészíti ki a nagy magyar jogásznál a parancsnak jó ok nélkül eleget nem tevőkre kiszabható egyik büntetésnem (helyesen: száműzetés) eltűnése. Másrészt a magyar múlt ismeretét évszázadokra a külföld felé közvetítő, és a 16. század végétől a hazai művelt közönségre is nagy hatást gyakorló Bonfininál a 7. fejezet „közjogi” jellege megszűnik; a kizárólag katonai tárgyú szövegrészletben a három büntetésnem Kézai által megkomponált tudálékos rendszere helyébe pedig a hadba hívó véres karddal végrehajtandó halálos ítélet kerül – egy erdélyi szokásra hivatkozva.

Vajon az utóbbi adta az ötletet Horváth János számára, hogy Verancsics Antal a székely gyűlésekről írt beszámolóját megpróbálja összefüggésbe hozni Simon mester krónikájának említett helyével? Ha esetleg így áll a dolog, jó oka volt, hogy ezt nem említette, hiszen Bonfininál csak hadba hívásról esik szó, nem olyan közéleti gyűlésről, amelynek Horváth János már 1954-ben részben, 1963-ban pedig teljes mértékben értékelt a Kézai által a 7. fejezetben leírt összejövetelt.¹²² Az is elgondolkodtató, hogy Werbőczy művének történeti és „közjogi” szempontból legfontosabb, így jogászok és történészek számára egyaránt legismertebb fejezetei között található az, amely – Thuróczy nyomán – már közéleti gyűlésről is említést tesz hadba hívás mellett, miközben éppúgy kifejezti a Kézai által felsorolt három büntetési tétel közül a középsőt, miként az 1954-ben Horváth János tette.¹²³

una eademque libertas mellett érvelve a nemesek és a parasztság (*rusticitas*) közti éles határ meghúzása volt. Lásd *Eckhart F.*: A szentkorona-eszme i. m. 123–124. (Nem észleli a másik változást Thuróczy szövegéhez képest, vagyis a hadba vonulást elutasítókra érvényes három büntetésnem közül a középső eltűnését.) Szűcs Jenő nem lát érdemleges különbséget Kézai, Thuróczy és Werbőczy itt elemzett párhuzamos szöveghelyei között, lásd *Uő.*: Társadalomelmélet i. m. 441.

¹²² *Horváth J.*: Árpád-kori i. m. 383. Hadba és gyűlésbe is csak a *communitas* nevében lehet hívni a népet.

¹²³ Lásd 16. jegyz. Egyébként ugyanígy tett Váczy Péter is. Lásd *Váczy P.*: A népfelség i. m. 557. Meglehet azonban, hogy Werbőczy, Váczy Péter és Horváth János ugyanazon okból, de egymástól függetlenül hagyták ki a második büntetésnemet: azért, mert annak értelmét nem tudták megfejteni.

THE ORIGINS OF HUNGARIAN SERFDOM
ACCORDING TO SIMON OF KÉZA:
POSSIBILITIES AND DEAD ENDS OF INTERPRETATION

by Péter Molnár

SUMMARY

In his chronicle known as *Gesta Hungarorum* Simon of Kéza studies the emergence of the class of 'national' serfs. It is discussed that people who, without good reason, disregarded the 'edictum' bearing a call to arms sent by the 'communitas' were executed, exiled or condemned to become servants. For a long time it was common in the Hungarian literature of the subject to seek the source of inspiration for Simon's peculiar views in Roman law and in contemporary Northern Italian political practices (Imre Madzsar, Sándor Eckhardt, János Horváth). It was Jenő Szűcs, who in a long study published in 1973 reached the conclusion that the ideas set forth by the 'loyal cleric' of László IV had in fact originated from France. In my paper I try to recapitulate and evaluate the different interpretations of Simon's text. In the first part I focus on Jenő Szűcs's opinion and one of his three critics, József Gerics.